

Araştırma Makalesi**İngiltere’de Okul Öncesi ve İlköğretim Okullarında
Resmî Din Eğitimi: “Müslüman Okulu” Örneği**Cemil Oruç¹*Muş Alparslan Üniversitesi***Öz**

İngiltere’de bulunan dini gruplardan biri de nüfusun yaklaşık %4,8’ini oluşturan Müslümanlardır. İngiltere’de 500.000’in üzerinde Müslüman çocuk ya farklı dinlerin yanı sıra temelde Hristiyanlığın öğretildiği devlet okullarına, ya farklı Hristiyan mezheplerinin kurduğu ve Hristiyanlığın öğretildiği kilise okullarına yahut da İslam’ın öğretildiği ve sayısı 120’yi aşan Müslüman okullarına devam etmektedir. Biz bu çalışmada İngiliz eğitim sistemi kapsamında devlet desteği alan ve 2012-2013 eğitim-öğretim yılında eğitim faaliyetlerini sürdüren Müslüman okullarından birini ele alarak din eğitimi uygulamalarını yerinde inceleyeceğiz. İncelememize konu olan okul 1983’te bir anaokulu ve ilkokul olarak açılmış, 1998 yılında Kilise okullarına sağlanan devlet desteğinden yararlanmaya başlamıştır. Okul Müslümanların Hristiyan ve seküler bir toplumda dini devamlılıklarını sağlama ve İslami bir çevre oluşturma noktasında temsil gücü yüksek bir okuldur. Akademik başarıyı yakalayan bu okul erken yaşlardan itibaren öğrencilerine temel İslami araştırmalar kapsamında, İslam Araştırmaları (Akaid, Ahlak, Siyer, Tefsir ve Hadis); Arapça; İslam sanat ve musikisi olmak üzere üç temel başlık altında eğitim vermektedir. Bu çerçevede farklı ırk ve kültürlerle sahip olan Müslüman öğrenciler İslam ortak bileşeni etrafında kendi dinlerini öğrenebilecekleri bir eğitim ortamına sahip olmaktadır. Mezhepler üstü din eğitimi yaklaşımının benimsendiği bu okulda din eğitimi; ders müfredatı dışında, kilise okullarında olduğu gibi sosyal ve kültürel etkinliklerle desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Erken çocukluk • İlkokul dönemi din eğitimi • Müslüman okulu • İngiltere’de din eğitimi •
Islamia Primary School

¹ Cemil Oruç (Doç. Dr.), Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Diyarbakır Yolu 7. km, 49250 Muş. Eposta: cemil8123@hotmail.com

İngiltere’de sayısal olarak Hristiyanlıktan sonra temsil edilen ikinci büyük din İslam’dır. Nüfus artış oranlarına bakılacak olursa bu ülkede Müslümanların sayısal varlığının giderek arttığı da görülmektedir. 2001 nüfus sayımında dini aidiyetle ilgili soruya 1.588.890 kişi “Müslümanım” şeklinde yanıt vermiştir. Bu sayı toplam nüfusun %2,8’ine tekabül eder. 2011 nüfus sayımında ise bu oranın %4,8’e (2.700.000 kişi) ulaştığı görülmektedir (Dobbs, Green & Zealey, 2006, s. 3; Office for National Statistics, 2012). Etnik köken itibarıyla bakıldığında Müslümanların büyük çoğunluğunun Pakistan, Hindistan ve Bangladeş gibi Hint alt kıtasından olduğu görülmektedir. Bunun yanında İngiltere; Kuzey Afrika, Türkiye, Nijerya, Malezya, Bosna, Kosova, Somali ve Suriye’den de göç almaktadır (Pauly, 2004, s. 100).

İngiltere’de Müslüman varlığının hangi tarihlerden itibaren görülmeye başlandığı kesin olarak belirtilmemekle birlikte bu ülkede 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aden ve Yemen bölgelerinden gelen denizcilerin Londra, Cardiff, Bristol gibi şehirlere yerleştiği bilinmektedir. Bu bakımdan son yüzyılda İngiltere’de giderek varlığını duyuran bir Müslüman nüfustan söz edebiliriz. Başlangıçta küçük gruplar hâlinde yaşayan Müslümanlar ibadet ve eğitim için daha ziyade kendi evlerini kullanmışlardır. İngiliz bir avukat olan William Quilliam’in (1856-1932) İslam’a girişiyle birlikte² İslam yalnızca göçmenler üzerinden değil, aynı zamanda İslam’a ilgi duyan İngilizler üzerinden de yayılmaya başlamıştır. Fakat asıl olarak İngiliz sömürgelerindeki krizler nedeniyle Hindistan, Pakistan ve Bangladeş başta olmak üzere birçok ülkeden İngiltere’ye yoğun göçler yaşanmış, buna bağlı olarak İngiltere’de Müslüman varlığı 2. Dünya savaşından sonra kendisini göstermeye başlamıştır (Mandaville, 2007, s. 226; Seddon, 2004, s. 1–42).

Bu tarihlerde İngiltere’ye başka ülkelerden farklı etnik grup ve dinlere mensup çok sayıda insan göç etmiştir. İngiltere’de bu kadar farklı din ve kültürün bir arada yaşaması sosyal, kültürel ve dini alanda birçok problemi beraberinde getirmiştir. Müslümanlar açısından en büyük problemlerden biri, özellikle 1990’larda yaklaşık 400.000 Müslüman çocuğunun Hristiyanlık esaslarına göre eğitim verilen kurumlarda eğitimini sürdürmek zorunda kalışdır (Hull, 1998, s. 11; Walford, 2010, s. 89; Weller, 2001).

Sosyal statüleri ve iş olanakları bakımından geçmişte parlak bir tablo çizemeyen Müslümanlar bu tarihlerde koşulları kendi lehlerine çevirecek herhangi bir güce de sahip değillerdi. Müslüman çocukların okullardaki başarı grafikleri ortalamanın altında seyrediyordu. Ancak son yıllarda bu durumun tersine döndüğü görülmektedir.

2 W. Quilliam 1887’de Müslümanlığı kabul ederek Abdullah adını alır. Dönemin önemli İslam ülkelerinden destek görür. 1890 yılında geldiği İstanbul’da II. Abdülhamid kendisine İngiltere şeyhülislamlığı unvanını verir. Quilliam Liverpool’da birçok dini kuruluşun temelini atar. 1887’de Liverpool’da ilk camilerden birini kurar. Ancak İngiltere’de gerek Müslüman olanların sayısının artması, gerek yoğun bir Müslüman nüfusun oluşması ve gerekse gazetelerde Quilliam’in aleyhinde bazı yazılar çıkması üzerine Quilliam 1908’de İngiltere’den ayrılmak zorunda kalır. Quilliam bu bölgede İslam’ın yayılmasında önemli bir rol oynamış ancak onun buradan ayrılmasıyla Müslüman varlığı güç kaybetmiştir.

Örneğin 2011 yılı istatistiklerine yansıyan biçimiyle Müslüman kuruluşların yönettiği okullardaki başarının ortalama başarıdan daha yüksek olduğu görülmektedir (Buaras, 2012). Müslüman öğrencilerin yükseköğretime olan ilgileri ve bu oranlardaki artış ise diğer olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. 21. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde İngiltere’de artık kurumlaşmış bir İslami yapıdan söz edilebilir. Bugün İngiltere’de 120’nin üstünde Müslüman Okulu, 1.400’ün üzerinde cami ve mescit, 950’nin üzerinde bir kısmı oldukça tanınmış (*Muslim Aid*, *Islamic Relief* ve *Muslim Hands* gibi) ulusal ve uluslararası İslami kuruluş bulunmaktadır.³

İngiltere’de İslami Eğitimin Gelişimi

Yukarıda da belirtildiği gibi Müslümanlar yaklaşık bir asırdan beri İngiltere’nin sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yer işgal etmektedir. Son yıllarda Müslümanlar artık müstakil bir dini grup olarak, tıpkı diğer dini veya etnik gruplar gibi kendi inanç esaslarına göre eğitim ve öğretim yapacak kurumlar açmış, bunun yanı sıra eğitim müfredatlarını sürekli geliştirerek ideal bir eğitimin imkânlarını arar hâle gelmişlerdir. Ancak İngiltere’de bu yönde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi kısa sürede ve kolaylıkla olmamıştır. Müslümanlar ilk göç hareketiyle birlikte din eğitimi konusunda bazı girişimlerde bulunmuş, alternatif din eğitimi kurumları ile bu konudaki ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Okullardaki din eğitimi derslerinin Hıristiyanlık çerçevesinde verilmesine rağmen gerek müfredatın diğer dinlerin öğretimine yer vermesi ve dinler hakkında genel bilgiler içermesi, gerekse hükümetlerin din eğitiminde özel girişimlere izin vermesi Müslümanları alternatif eğitim arayışlarına yöneltmiştir. İşte bu çerçevede değerlendirilebilecek uygulamalardan biri de İngiltere’de mevcut eğitim kurumları dışında çocukların dini eğitim alabilecekleri kısmen medreseleri andıran kurumların gelişimidir. Camilerde verilen dersler, mektep programları,⁴ klasik medrese eğitimi veren Daru’l-Ulûm’lar (Open Society Institute, 2005), hafta sonu okulları İngiltere’de Müslüman toplumun

3 2005’te Londra Metro’suna gerçekleştirilen bombalı saldırı Müslümanlara karşı olumsuz bir kamuoyunun oluşmasında etkili olmuştur. Bu olaydan sonra hükümet birçok Müslüman toplum temsilcisiyle toplantılar düzenlemiştir. PET (Preventing Extremism Together) olarak isimlendirilen bu toplantılarda 60 adet tavsiye kararı alınmış ve bunlar büyük oranda uygulanmıştır. Cami ve imamlar için bir danışma biriminin kurulması, imamların eğitimi için bazı programların düzenlenmesi, okul derslerinden sonra öğrencilerin devam ettikleri bazı mektep ve medreseler için müfredatların hazırlanması, bazı Müslüman düşünürlerin ülke genelinde konferanslar vermesi gibi birçok öneri hükümet tarafından desteklenmiş ve bunların uygulanması için kaynak ayrılmıştır (Masood, 2006, s. 7; Siddiqui, 2007; Shah, 2012, s. 51).

4 Öğrencilerin okul müfredatı dışında genelde öğleden sonra takip ettikleri mektepler, medreselerde olduğu gibi klasik din eğitimi kurumları olarak varlığını sürdürmektedir. İlk ve ortaokula devam eden öğrencilerin takip ettikleri mektep kurslarının resmî bir kaydı bulunmadığı için bunların kesin sayısı bilinmemektedir. Ülke genelinde 500 civarında mektep olduğu tahmin edilmektedir. Programlarında genelde Kur’an, Hz. Peygamber’in hayatı, fıkıh, inanç esasları, tarih ve sosyal ilişkiler bağlamında derslerin bulunduğu bu kurumlara 5-12 yaş grubu Müslüman çocukların yaklaşık % 90’ının devam ettiği belirtilmektedir. Mekteplerin, okullarda akademik olarak başarısız olan öğrencilere ahlaki ve dini eğitim sağlama, okul müfredatlarında fazla yer verilmeyen kültürel konulara katkı sağlama, Müslüman kimliğini koruma, dini ve kültürel devamlılığı sağlama gibi bazı fonksiyonlar üstlendiği belirtilmektedir (bkz. Mogra, 2004).

okul programları dışında din eğitimi taleplerini karşıladıkları alternatif eğitim kurumlarıdır. İngiltere'nin bazı bölgelerinde oldukça yaygın olan bu kurumlara devam eden öğrenci sayısının, kesin olarak bilinmemekle birlikte bugün 200 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (Gent, 2006, s. 33; Gent, 2011, s. 3; Mogra, 2004, s. 19–22).

Alternatif eğitim arayışının merkezinde büyük bir çoğunluğu Müslüman gruplar tarafından inşa edilen camiler bulunmaktadır. Ayrıca camiler dışında öğrencilerin okul saatleri dışında devam ettikleri Kur'an kursları da İslami eğitimin gerçekleştirildiği yerler arasındadır. Öğrenciler Kur'an kurslarına genellikle resmî eğitimin dışında kalan vakitlerde, ya sabah derslerinden önce veya sonra ya da akşam saatlerinde, devam etmektedirler. Burada daha ziyade Kur'an okuma ve ezberlemeye dönük dersler yapılmaktadır. Şüphesiz seküler ve Hristiyan bir toplumda Müslümanların bu tür alternatif eğitim faaliyetlerine yönelmelerinin “dini”, “sosyal”, “eğitimsel” ve “kişisel” sebepleri vardır. Kur'an'ın öğrenilmesi ve ezberlenmesinin İslam geleneğinde kutsal bir yer teşkil etmesi, Müslüman toplumun din eğitimine ve özellikle Kur'an eğitimine verdiği önem ve bu yöndeki sosyal destek, ulusal eğitimin dışında kendi dinlerini öğrenme ve bunu bilmeyenlere öğretme ve Kur'an'ı öğrenmenin bir başarı hissi uyandırması gibi çok yönlü sebep ve gerekçeler Müslümanların din eğitimi⁵ taleplerini gündeme getirmekte ve bu çerçevede yapılan girişimler giderek çoğalmaktadır (Gent, 2011, s. 9).

İngiltere'de mevcut okulların yaklaşık %33'ü Kiliseler ve farklı dini gruplar tarafından kurulan ve işletilen okullardır (Department for Education, 2013). Bu okullar ulusal müfredatı takip etmekle birlikte kendi din eğitimi müfredatlarını uygulamada serbest bırakılmıştır. Bu çerçevede bir inanç grubu statüsünde bulunan Müslümanlar da kendi okullarını açma ihtiyacı duymaktadırlar. Çünkü bu gruplar kendi kimliklerini yeniden inşa ederken İslami bir eğitimin zorunlu olduğunu düşünmektedir. İngiliz eğitim sisteminin özel kuruluşlarca açılan okullara fazlaca müdahale etmemesi, diğer alternatif din eğitimi kurumları yanında resmî eğitimin bir parçası olan Müslüman okullarına kendi inançlarından hareketle kimliklerini yeniden inşa etme imkânı vermektedir. Müslümanlar bu vesile ile kendi okullarında resmî müfredatın yanı sıra İslami bir eğitim programı uygulayarak İslami değerleri genç nesillere aktarma, olumlu davranışlar geliştirme ve ürettiği bilgilerle genç nesillere bir gelecek hazırlama ödevini üstlenmişlerdir (Shah, 2012 s. 54). Müslüman okullarının bu yöndeki çabalarının önemli ölçüde karşılık bulduğu söylenebilir. Ne var ki son yıllarda genelde Batı ülkelerinde, özelde de İngiltere'de zaman zaman ortaya çıkan talihsiz olaylar Müslümanlara

5 Yapılan birçok araştırma Müslümanların hayatlarında dinin önemli bir yer teşkil ettiğini göstermiştir. Londra metrosunun 2005'te bombalanmasının ardından yapılan bir araştırmada Müslümanların %90'lık gibi büyük bir çoğunluğunun hayatında dinin önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir. Okullarda yapılan araştırmalarda ise öğrencilerin yaklaşık % 79'luk bir bölümünün hayatında din önemli bir yer tutmaktadır (Growth from Knowledge & National Opinion Poll, 2006; Miller & McKenna, 2011, s. 176).

karşı olumsuz bir tutumun gelişmesine sebep olmakta ve onları İngiliz toplumunda dezavantajlı duruma düşürmektedir.⁶ Bu sebeple Müslüman okullarına karşı da bir önyargı oluşmakta, bu okullar eğitim yanında bu önyargılarla da mücadele etmek zorunda kalmaktadır (Merry, 2007, s. 97).

İngiltere’de 500.000’in üzerinde Müslüman çocuk zorunlu eğitim (5-16 yaş aralığı) kapsamında çeşitli okullarda eğitimini sürdürmektedir. Eğitim kurumları yanında ailelerin de bu yaş grubundaki çocukların eğitimi konusunda sorumlulukları vardır. Müslüman ailelerin genel olarak çocuklarının eğitimi için başta devlet okulları olmak üzere kilise okulları ve Müslüman okullarını tercih ettiği söylenebilir. Müslüman aileler çocuklarını ilk sırada devlet okullarına göndermektedir. Bunun sebebi ailelerin bulunduğu bölgelerde Müslüman okullarının yaygın bir şekilde bulunmayışıdır. Bu çerçevede Müslüman çocukların yaklaşık %75’i genel devlet okullarına devam etmektedir. Müslüman ailelerin çocuklarının eğitimi için ikinci sırada kilise okullarını tercih ettikleri görülmektedir. Kilise okullarının tercih edilmesinde ise bu okulların dini bir hayat felsefesine sahip olmaları, bazı kilise okullarının kız ve erkek öğrenciler için ayrı sınıflar oluşturması, bu okullarda akademik başarının yüksek olması, dini-ahlaki konulara dikkat edilmesi gibi sebepler etkili olmaktadır. Bununla birlikte Katolik okullarının genelde %10’dan fazla Müslüman öğrenci kabul etmediğini ancak İngiltere Kilisesi okullarının bu konuda daha esnek davrandığını ve kontenjanlarını yukarı çektiğini belirtelim.

Müslüman öğrencilerin üçüncü seçeneği Müslüman bir hayat felsefesine sahip yine Müslümanlar tarafından kurulan Müslüman okullarıdır. Bu okullardan 2013 yılı itibarıyla 12’si (Department for Education, 2013) devlet desteği almaktadır. Bu okullar ulusal müfredattaki dersleri diğer devlet okullarındaki şekliyle uygulamakla

6 1989’da Salman Rüşdi’nin Hz. Peygamber ile ilgili Müslüman toplumun kabul edemeyeceği ifadelerin kullanıldığı *The Satanic Verses* (Şeytanın Ayetleri) isimli romanın yayımlanmasının ardından konunun insan hakları ve düşünce özgürlüğü çerçevesinde tartışılması, aynı yıl bu kitabın bir nüshasının bazı Müslüman aktivistler tarafından yakılması ve Ayetullah Humeyni’nin Rüşdi’nin idamını talep eden fetvası vermesi gibi gelişmeler Batılı bir toplumda Müslümanların olumsuz imaj kazanmasında önemli bir etken olmuştur. Aynı şekilde 11 Eylül 2001’de ikiz kulelere gerçekleştirilen saldırının Müslümanlar üzerinde oluşturduğu baskı, Irak ve Afganistan’ın istilasına İngiltere’nin verdiği desteğin ülkede hükümete karşı bir kızgınlığa sebep olması Müslümanları birçok alanda olumsuz etkilemiştir. Yine 07.07.2005’te Londra metrosunda gerçekleştirilen bombalı saldırıyla İngiltere’nin daha önce haberlerde gördüğü terörist eylemleri İngiltere doğumlu kişilerin katkısıyla kendi ülkelerinde yaşaması Müslümanlar üzerinde toplu bir baskının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. İslam ile terörizmin eşanlamlı şekilde kullanılması, medyada bu yönde haberlerin sıklıkla yer alması, 2005 yılının sonunda Danimarka’da başlayan ve diğer Avrupa ülkelerinde de taraftar bulan karikatür krizi ve dünya çapında bu olaya tepki gösteren Müslümanların şiddet yanlısı olarak gösterilmesi İngiltere’de Müslümanlara bakış konusunda dezavantajlı bir durum yaratmıştır. Bütün bu gelişmeler toplumsal düzeyde çok-kültürlü bir demokratik yapı içerisinde diğer kültürlerin yaşaması imkânını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan okullarda inanç ve vicdan özgürlüğüne saygı duyacak bir eğitim müfredatı ve yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda ulusal bakış açısının yeterli olmadığı, evrensel düzeyde yeni tanımların yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Ne var ki böylesine farklı kültürel, etnik ve dini unsurun bir arada bulunduğu bir toplumda tarafların beklentilerini karşılayacak ve toplumun uyum içerisinde bir arada yaşamasına katkı sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması kolay görünmemektedir (bkz. Osler, 2010, s. 65)

beraber din eğitimi müfredatlarını ve toplu duayı İslam dini esasları çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Devlet destekli bu okulların yanında tamamen bağımsız olan özel Müslüman okulları da bulunmaktadır. Bu okulların sayısı ise yaklaşık olarak 120 civarındadır. İngiltere’deki bütün Müslüman öğrencilerin yaklaşık %3’ü bu okullara devam etmektedir (OSI, 2005).

Müslümanlar tarafından açılan okulların, kilise okullarında olduğu gibi devlet desteği almaları⁷ ancak İşçi Partisinin 1997’de iktidara gelmesiyle mümkün olmuş, İngiltere’de kurulan ilk Müslüman okulu Nisan 1999’da, kuruluşundan 16 yıl sonra devlet desteği almaya başlamıştır (Islamia Primary School, 2013). İşçi Partisi iktidarıyla dini okulların sayısında bir artış olmuş ve farklı dini grupların açtığı okullardan bir kısmı devlet desteği almaya başlamıştır. Ancak İngiliz toplumunda farklı dini inanç ve kültürlerin temsil edilmesi açısından bu desteğin dini gruplara sosyal uyumluluk kapsamında verildiğini ifade edelim (Labour Party, 2001). İşçi Partisi hükümetinin eğitim siyaseti çerçevesinde bu okulların sayısı sürekli artmıştır (Department for Education and Skills, 2005).

İngiltere’de din eğitiminden beklentiler de zaman içerisinde sürekli değişmiştir. Örneğin 1970’lerde “İngiliz kimliğini koruyan iyi bir Hıristiyan” (Cox & Cairns, 1989, s. 3–9) yetiştirme hedefi, “Hayatla ilgili problemlerden yola çıkarak İncil’e sığınma” (Thompson, 2007, s. 66) anlayışı doğrultusunda şekillenmiştir. 1990’larda “iyi vatandaş, diğer dinlere saygılı dini bireyler” (SCAA, 1994, s. 4) yetiştirmeye dönmüşen bu hedefler, 2000’lerde ise “öz-farkındalık, herkese ve her inanca saygılı olma, açık fikirli olma, değer-takdir duygusu geliştirme” (Qualifications and Curriculum Authority, 2004, s. 13) gibi çok-kültürlü ve çok-dinli bir hayatın gerekleri doğrultusunda değişim göstermiştir. Bu tarihlerde iktidara gelen İşçi Partisi hükümetinin bütün okulların toplumsal uyumluluk ve düzene katkı sağlama konusunda kararlılık gösterme tavsiyesi ve bu konuda din eğitimi derslerine özel bir önem atfetmesi din eğitimi hedeflerinin bütün dini gruplar açısından olumlu bir şekilde değiştiğini göstermektedir.⁸

7 Müslüman okulları içerisinde devlet yardımı alanlar genelde *Voluntary Aided* okul statüsündedir. Bu statüde okul yönetiminin çoğunluğu okulun bağlı olduğu dini grubun temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu okullarda din eğitimi dışındaki derslerde merkezi otoritenin hazırladığı müfredat takip edilmekte, ancak din eğitimi konusunda okul bağlı bulunduğu dini kuruluşun din eğitimi müfredatını uygulamada serbesttir. Okulların en önemli kazancı ise masraflarının büyük bir çoğunluğunun devlet tarafından karşılanmasıdır. Çünkü bu okullarda ilk dönemlerde personel maaşlarının tamamı, inşaat, bakım ve onarım masraflarının %50’si devlet tarafından karşılanmaktaydı. 1960’larda bu oranlarda bazı değişiklikler yapıldı. Okulun bütün masraflarının %85’i devlet tarafından geri kalan %15’lik kısmı ise okulun bağlı bulunduğu inanç grubu tarafından karşılanmaya başlandı (bkz. Bell, Fowler & Little, 1973; Jackson, 2004, s. 39; Walford, 2010, s. 89).

8 2004 Model Müfredatı din eğitiminin hedeflerini şu şekilde sıralamaktadır: (i) Din eğitimi; hayatın nihai anlamı ve amacı, Tanrı’ya inanma, gerçekliğin doğası, doğru ve yanlış meselesi ile onun insana katkısı gibi temel meseleleri gündeme getirir. Dinlerin bu tür konulara verdiği cevaplar doğrultusunda bilgi ve anlayış geliştirir. Aynı şekilde kişisel tepkiler ve manevi gelişim için fırsatlar sunar. (ii) Din eğitimi öğrencilere kendi inançları ve anlam arayışlarını keşfetme imkânı verirken aynı zamanda onları farklı din, inanç, değer

Değişen din eğitimi hedefleri Müslüman okulları açısından da oldukça önemlidir. Çünkü bu okullar hükümetin eğitim politikalarına paralel olarak kendi eğitim programlarını daha da geliştirme imkânı bulmuşlardır. Müslüman okulları program geliştirirken tıpkı diğer okullar gibi sosyal hayata dönük hedefler belirlemiş, *manevi gelişime* katkı sağlama, “uyumluluk”, “düzen”, “kimlik”, “aidiyet” ve “iyi vatandaş” (Baumfield, 2010, s. 184) gibi temel kazanımlar çerçevesinde bir program hazırlamıştır. Gerek belirlenen eğitim programı çerçevesinde düzenlenen eğitim ortamı, gerekse söz konusu program çerçevesinde yapılan uygulamalar bu okulların gitgide daha tercih edilebilir konuma geldiğini göstermektedir. Böylece Müslüman kimliğine mensup öğrenciler Müslüman öğretmenler tarafından, *İslami bir çevrede* ve kendi kimliğini koruyarak eğitim imkânı bulmaktadır. Bu bakımdan söz konusu okullar Hristiyan bir ülkede yaşayan Müslümanlar tarafından “güvenli bir alan” olarak görülmektedir.

Müslüman okullarının hemen hepsinin gönüllü kuruluşlar tarafından açıldığı görülmektedir. Başlangıçta evlerin bodrum katları yahut yardım kuruluşları bünyesinde açılan bu okullar zamanla geliştirilmiş ve kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Örneğin Manchester’da ziyaret ettiğimiz 85 öğrencisi olan bir anaokulu ilk önce ailelerin kendi teşebbüsüyle başlamış, aileler kendi çocuklarıyla birlikte komşu çocuklarının din eğitimi ihtiyacını karşılamak için önce kendi evlerini eğitim mekânı hâline getirmiş, sonra komşu çocuklarının da eğitime dâhil olmasıyla hâlihazırdaki mekânlar yetersiz olmaya başlamış ve daha sonra özel bir mekân kiralanarak din eğitimi uygulamaları sürdürülmüş, en sonunda ise bu eğitim mekânları müstakil birer okul hâline dönüştürülmüştür.

Ziyaret ettiğimiz okulların birçoğu bu şekilde gönüllülük çerçevesinde ve kısıtlı ekonomik imkânlarla açılmıştır. Bu okullar içerisinde devlet desteği alanlar ücretsiz olup diğerleri öğrencilerden belirli bir ücret almaktadır. Devlet desteği alan okullar ise belirli standartları yerine getirdikleri için çokça talep edilmektedir. Okulların devlet desteği alması; sunulan eğitimin niteliği, öğrencilerin sosyal, kültürel, manevi ve ahlaki gelişimlerine katkı sağlama, okulun sağlık koşulları ve güvenliği, öğretmen ve görevlilerin donanımları, öğrenciye sunulan imkânlar, öğretmen yeterlilikleri, müfredatın sunumu, daha geniş toplumsal alana hitap etme gibi birçok konuda yeterlilik kazanmasına bağlıdır. Bu anlamda devlet desteği alan bir Müslüman okulu söz konusu yeterlilikler bakımından sürekli denetlenmektedir.

---

ve gelenekleri öğrenmeye sevk eder. Öğrencilere doğru inanç konusunda düşünme, analiz etme, yorumlama ve değerlendirme yeteneği kazandırarak kendi yanıtlarıyla yüzleşmesini sağlar. (iii) Din eğitimi öğrencileri kimlik ve aidiyet duygularını geliştirmeye cesaretlendirir. Aynı şekilde çoğulcu bir toplumun ve küresel bir topluluğun vatandaşları olarak gelişimlerine katkıda bulunur. Din eğitimi öğrencilerin yetişkinlik hayatına hazırlanmasında ve yaşam boyu öğrenmelerinde önemli bir role sahiptir. Özellikle inançları kendisinden farklı olan diğer insanlara karşı saygı ve duyarlılık geliştirerek önyargularla mücadele etmesini kolaylaştırır (bkz. Qualifications and Curriculum Authority 2004, s. 7).

İngiltere’de Müslüman okullarının eğitim faaliyetlerine yönelik eleştiriler de yok değildir. Bu okullara yöneltilen en önemli eleştiri söz konusu okulların *toplumsal uyumdan ziyade toplumsal ayrışmaya* sebep olduğu şeklindedir.⁹ Bu okullara öğrenci kabulünden ailelerin dine bağlılığı ve dini hizmetlere katılımına ve öğrencilerin derslere devamlılık koşuluna kadar bir çok kriter eleştiri konusu olmaktadır (Allen & West, 2009 s. 472). Bunun yanında özellikle devlet yardımı alan dinî okullara “varlıklı Müslüman ailelerin çocuklarının devam etmesi” de elit bir zümreye hitap etme ve ekonomik ayrışma eleştirilerini gündeme getirmektedir.

Söz konusu eleştiriler arasında böylesi bir eğitimin toplumsal uyumluluktan ziyade toplumsal ayrışmaya neden olacağı eleştirisi üzerinde ayrıca durmamız gerekir. Çünkü bu eleştiriden hareketle çocukların anaokulundan üniversite çağına kadar tek bir dinî kültür ve gelenek içerisinde yetişmesinin ve yalnızca kendi dünya görüşünü paylaştığı kişilerle eğitim görmesinin onların başka dinler ve kültürlerden insanlarla iletişimini ve onlarla bütünleşmesini olumsuz etkileme ihtimalini düşünebiliriz. Nitekim yapılan araştırmalara göre böylesi bir eğitimin üniversite eğitimi sırasında bazı olumsuzluklara sebep olabileceği öngörülmektedir. Bu olumsuzluklar arasında kişisel otonomi, diğer inanç ve kültürlere mensup öğrencilerle iletişim problemleri sayılabilir. Ayrıca ilerleyen yıllarda tamamen içe kapanma veya şiddet eğilimi gösterme ihtimali de bu problemler arasında yer almaktadır (Shah, 2012 s. 61). Müslüman toplumun bu eleştiriler karşısındaki en önemli savunması ise söz konusu değerlendirmelerin tarafı olduğu ve medyada abartılı olarak sunulan ve İslam’ı şiddetle ilişkilendiren yayınların böyle bir algı oluşturduğu şeklindedir.

Müslüman Okullarında Din Eğitimi

İngiltere’de Müslümanların kendi kaynaklarıyla kurdukları okullar arasında ilk kurulan ve en çok tanınan “Müslüman Okulu” *Islamia Primary School*’dur (2013). Ulusal müfredatı uygulamanın yanı sıra ayrı bir İslam din eğitimi programı uygulayan bu okulun kurucusu dünyaca ünlü sanatçı ve söz yazarı Cat Stevens’tır (Yusuf İslam). Stevens 1977’de Müslüman olduktan sonra eğitim alanında bazı çalışmalara başlamış, kendi çocuğunun eğitimi için 1983’te bizzat kendi imkânlarıyla Londra’da bir okul kurma teşebbüsünde bulunmuştur. İşte sözü edilen okul bu teşebbüs sonunda ortaya çıkmış ve bu ülkede açılan Müslüman okullarına öncülük etmiştir.

Islamia Primary School İngiltere’de kendi türünde ilk Müslüman okulu olmanın yanı sıra aynı zamanda devlet desteği alan ilk okuldur. Ancak bu pek kolay olmamıştır. Uzun bir başvuru süreci¹⁰ nihayet İşçi Partisinin iktidara gelmesiyle karşılık bulmuş,

⁹ Benzer eleştiri eğitim sisteminde %33’lük bir okullaşma oranına sahip kilise okulları için de söz konusudur (bkz. Allen & West, 2009, s. 472).

¹⁰ Okulun 1983’te kuruluşundan sonra 1986 ve 1991 yıllarında devlet desteği almak için yaptığı başvurular farklı gerekçelerle reddedilmiştir (bkz. OSI, 2005, s. 124).

Okul 1998’de devlet desteği olarak *Devlet Yardımı Alan* okul statüsüne girmiştir. Giderlerinin yaklaşık %85’i devlet tarafından karşılanan bu statüdeki okullar ulusal müfredatı uygulamakla birlikte kendi din eğitimi müfredatını uygulamakta serbesttirler.

Okulun temel hedefi akademik başarıyı yakalamanın yanı sıra İslami bir hayat tarzının öğretileceği bir okul ortamı hazırlamaktır. Gerçekten de İngiltere’deki diğer okullara göre oldukça başarılı bir tablo çizen okul 2009 yılında gerçekleştirilen teftişlerden olumlu sonuçlar almış, okul teftiş raporunda “iyi” ve “yeterli” olarak değerlendirilmiş, ancak geliştirilmesi gereken yönlerinin bulunduğu da ifade edilmiştir (Ofsted, 2009, s. 9). 2013 yılındaki teftişlerde ise bir önceki teftişe göre birçok alanda gelişme kaydedildiği belirtilmiş, bazı “mükemmel” nitelikleri olmakla birlikte genelde “iyi” okul statüsünde değerlendirilmiştir.¹¹

Okul müdürünün ifadesine göre farklı etnik kökenlere ve ülkelere mensup 389 öğrencinin eğitim gördüğü bu okulda (2012-2013 akademik yılı) 50’nin üzerinde dil konuşulmakla birlikte ortak eğitim dili İngilizcedir. Bu bakımdan teftiş raporlarında “geliştirilmesi gereken”¹² bir öğrenme alanı olarak İngilizce özellikle belirtilmiştir. İngilizce birçok öğrencinin ikinci hatta üçüncü yabancı dili olduğu için bu öğrencilerin özellikle ilk yıllarda bazı güçlükler yaşadığı gözlenmektedir. Okula devam eden öğrencilerin çoğunluğu Kuzey Afrika, Somali, Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye gibi Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelerden olmakla birlikte ABD ve diğer Avrupa ülkelerine mensup öğrenciler de bulunmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin tamamı Müslüman ailelerin çocuklarıdır.

Okulda yirmi öğretmen ve on yedi yardımcı öğretmen görev almaktadır. Bunların hepsi de Müslüman bir geleneğe sahip, çeşitli Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş ve Eğitim Bakanlığının belirlediği kriterlere sahip öğretmenlerdir. Yardımcı öğretmenlerin ikisi Hristiyan-Katolik bir geleneğe sahiptir. Okulda öğretmenlerin öğrencilere “rol model” olma bakımından İslam dininin esaslarına göre davranmaları ve okulda toplu dua dâhil birçok etkinliğe katılmaları beklenmektedir.

Okula Kabul Kriterleri

İngiltere’de devlet yardımı alan tüm okullar, çeşitli problemlerden dolayı ailelerinden alınıp bölge eğitim idarelerinin sorumluluğuna verilen çocukların eğitimi için kontenjan ayırmak zorundadır. Bu çerçevede Müslüman okulun öncelikle bu durumdaki Müslüman öğrencilerden bir kısmını kabul etmesi gerekir. Bunun yanında sırasıyla ikiz çocuklar ya da kardeşler ve okula yakın bölgelerde ikamet

11 (Ofsted, 2013) Teftiş raporunda okullar dört derece şeklinde sınıflandırılmıştır; mükemmel, iyi, geliştirilmesi gerekir ve yetersiz. Söz konusu teftişte okul genelde ikinci derece olan iyi kategorisinde değerlendirilmiştir.

12 (Ofsted, 2009, s. 6; 2013) teftişlerinde ise İngilizce konusunda önemli gelişmeler sağlandığı belirtilmektedir.

eden çocuklar okula kabul edilme önceliğine sahiptir. Okula kabulde öğrencilerin Müslüman olup olmaması bir kriter olarak belirtilmemekle birlikte okula devam eden öğrencilerin tümünün İslami geleneğe mensup ailelerin çocukları olduğu görülmektedir. Ancak diğer dinlere mensup ailelerin okula başvurması hâlinde bu öğrencilerin okula kabulleri de mümkündür. Fakat okul idarecilerince böyle bir talebin hiç gerçekleşmediği belirtilmektedir.

Görülüyor ki kilise okullarında din eğitimi çerçevesinde gerçekleştirilen birçok etkinlik, biraz daha farklı olarak İslam inanç ve kültürü çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu bakımdan söz konusu okulun formal din eğitimi programı dışında gerçekleştirdiği bazı etkinlikler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra yaş gruplarına göre din eğitimi konuları ve hedeflenen kazanımları ayrı ayrı ele alacağız.

Genel Din Eğitimi Uygulamaları

Kılık kıyafet uygulaması. İngiltere’de öğretmen ve öğrencilerin kıyafetleri konusunda yasal bir düzenleme yoktur.¹³ Okul yönetimleri öğrencilerden okulun belirlediği üniformayı giymelerini istemekle birlikte, bu kıyafetlere ek olarak Müslüman kız öğrencilerin devlet okulları ve diğer okullarda başörtüsü takmalarına izin verilmekte, bu konu büyük ölçüde okul yönetimlerinin tutumlarına bağlı görünmektedir. Bu bakımdan kılık kıyafet konusunda gerek devlet okulları, gerekse dini kuruluşlar tarafından açılan okullarda bir serbestlik gözlenmektedir.

Okulda öğrencilerin yaş gruplarına göre farklı kıyafet uygulamaları olduğu gözlenmektedir. 4-6 yaş grubu çocuklar için herhangi bir dini kıyafet zorunluluğu söz konusu değilken 7-8 yaş grubundaki çocukların tercihlerine göre bazı düzenlemeler yapılmaktadır. 9-11 yaş grubu kız çocukları için başörtüsü giyinmesi okulun genel bir uygulamasıdır. Hatta başörtüsü okulun bu yaş grubu çocuklar için hazırladığı üniformaların bir parçası olarak düzenlenmiştir. Okuldan edindiğimiz genel izlenim ise hemen bütün kız öğrencilerin başörtüsü örttükleri şeklindedir. Din eğitimi koordinatörü, başörtüsünün 9 yaşından sonraki kız çocuklarının okul kıyafetlerinin bir parçası olarak hazırlanmasını Hz. Peygamberin bir hadisiyle¹⁴ açıklamaktadır. Kendisi de başörtüsü takan okul müdürünün ifadesine göre veliler zaten okuldan böyle bir beklenti içerisinde buldukları için şu ana kadar herhangi bir problemle karşılaşmamış, aksine öğrencilerin bu konuda oldukça istekli oldukları belirtilmiştir. Yukarıda değinildiği gibi öğretmenlerden okulda İslam dini esaslarına göre hareket

13 Konuyla ilgili farklı dinden bir uygulama örneği, Sih bir ebeveynin çocuğunun bir devlet okuluna kabulü için 1983’te yaptığı başvurdur. Okul yönetimi Sih inancına mensup kişilerin başlarına giydikleri başlık sebebiyle okul kurallarının ihlal edileceği gerekçesiyle söz konusu başvuruyu reddetmiştir. Bölge ve temyiz mahkemeleri ebeveynin aleyhinde karar vermesine rağmen konu Lordlar Kamarasında görüşülmüş ve karar bozularak ebeveyn haklı görülmüştür (bkz. Jackson, 2005, s. 132).

14 Çocuklara yedi yaşında namazı öğretmeyi eğer on yaşlarında hâlâ namaz kılmıyorlarsa cezalandırılmalarını tavsiye eden söz konusu hadisin ayrıntılı kritiği için (bkz. Ertürk, 2007, s. 85–127).

etmeleri istenmekte bu anlamda Müslüman bayan öğretmenlerin tamamı başörtüsü örtmektedir.

Cami ziyaretleri. İngiltere’de dini kuruluşlarca yönetilen okulların birçoğunda, ilgili dinin kutsal mekânlarını ziyaret etme ve bu mekânları eğitimin bir parçası hâline getirme temel bir eğitim yöntemi olarak benimsenmiştir. Birçok kilise okulunun bağlı buldukları kiliseyle okul arasında kurdukları bağın bir örneğini İngiltere Kilisesi okullarını incelediğimiz çalışmamızda ele almıştık. Benzer durumu diğer dini okullarda da görmek mümkündür. Söz konusu okul bu anlamda okul-cami ilişkisini kutsal mekân ziyaretinin ötesinde eğitimin bir parçası hâline getirmiştir. Buna göre haftalık düzenlenen programlarda Salı günleri bütün öğrenciler; Çarşamba günleri 8-11 yaş ve Cuma günleri de 4-7 yaş grubu öğrencileri yaklaşık 30 dakikalığına camiye götürülmektedirler. Bu ziyaretlerde toplu duanın bir kısmı camide yapılmakta ayrıca bazı din eğitimi dersleri de burada işlenmektedir.

Çeşitli Müslüman ülkelere ziyaretler. Dünyanın birçok bölgesinden öğrencinin devam ettiği okulda Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelere yönelik ayrı bir ilgi mevcuttur. Özellikle Hac ibadeti ve İslam tarihi konuları çerçevesinde Suudi Arabistan, Mısır gibi ülkelere yönelik bazı teşvik edici programlar düzenlenmektedir. Eğitim Bakanlığının konuyla ilgili sıkı güvenlik politikası nedeniyle bu tür programlar daha ziyade velilere bırakılmakta, veliler bu konuda teşvik edilmektedir. Okuldan mezun olan bazı öğrencilerin çeşitli Müslüman ülkelerde eğitimlerine devam etmeleri de bu tür çalışmaların bir sonucu olarak görülebilir.

Vakit ve Cuma namazları. Toplu dua kapsamında bazı vakit namazları ile Cuma namazları okulda bütün öğrenci ve öğretmenlerin katılımıyla toplu olarak yapılmaktadır. Akademik eğitim dönemi boyunca öğle namazları sabah derslerinin bitmesinin ardından düzenli olarak okulda kılınmaktadır. Kış aylarında öğle ve ikinci namazları arasındaki süre çok kısa olduğu için her iki namaz birlikte kılınmaktadır. Okul müdürü öğrencilerin namaza alışmalarında bu ortak faaliyetin etkili olduğunu ve velilerden alınan geribildirimlerden anlaşıldığı kadarıyla öğrencilerin okul saatleri dışında da ibadetlerine devam ettiğini ifade etmektedir. Cuma namazlarına öğrencilerin yanı sıra veliler de katılmaktadır. Ayrıca bazı tatil dönemlerinde okulda Cuma namazları öğrenci ve velilerin katılımıyla ortak bir dini ve kültürel etkinliğe dönüşmektedir. Örneğin Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk cumasında bu anlamda okulda hem Cuma namazı hem de bir dizi dini etkinlik gerçekleştirilmektedir. Öğrenci ve velilerin neredeyse tamamı bu programlara iştirak etmektedir.

Akademik takvimin İslami uygulamalara göre düzenlenmesi. Türkiye’den farklı olarak İngiltere’de okullar kendi akademik takvimlerini hazırlayabilmektedir. Okullar zorunlu ders saatini tamamlamak koşuluyla dini tatiller ile Ramazan ayında istenilen düzenlemeleri yapmakta serbesttirler. Bu anlamda okulda Kurban Bayramı

ile Ramazan ayının son on günü ve ramazan bayramları tatil günleridir. Kurban bayramı aynı zamanda Hac dönemi olduğu için bu tarihlerde okul iki hafta tatil edilmektedir. Ayrıca İslamiyet açısından kutsal kabul edilen özel günlerde de okul tatil edilebilmektedir.

Tatil dönemleri dışında din eğitimi derslerinin müfredata dağılımı da İslam tarihindeki kronolojiye uymaktadır. Ramazan ayının başında, Kur'an bu ayda nazil olmaya başladığı için sadece Kur'an dersleri verilmekte, Şaban ayında Kible'nin değişimi konusu, Receb ayında İsrâ ve Miraç Olayı ve nihayet Hac konusu anlatılmaktadır.

Diğer dinlerin öğretimi. Her ne kadar devlet desteği olsa da Okul, bölge eğitim idaresi tarafından hazırlanan din eğitimi programını takip etmek zorunda değildir. Bununla birlikte velilerin talepleri olması durumunda diğer dinlerin öğretimi de söz konusu olmaktadır. Ancak öğrencilerin tamamı Müslüman ailelerin çocukları olduğu için okulda bu yönde bir talep söz konusu olmamıştır. Aksine bütün öğrenciler okulun hayat felsefesine uygun olarak İslam dinini öğrenme talebinde bulunmuşlardır. Bununla birlikte diğer dinler hakkında bilgi veren bazı dersler de mevcuttur. Fakat burada özellikle belirtmemiz gerekir ki bu okulda diğer dinlerin öğretimi İslam dininin kaynaklarına göre yapılmaktadır. Örneğin Hristiyanlık ya da Yahudilik bu dinlerin kendi kaynaklarına göre değil, Kur'an ve Sünnette anlatıldığı şekliyle yani İslam'ın kaynaklarına göre öğretilmektedir. İslam kaynaklarında bahsedilmeyen diğer dinlere ise müfredatta yer verilmemektedir.

Din eğitimi derslerinin öğretmenleri. Okulda yoğun bir din eğitimi programının uygulandığı görülmektedir. Müfredatın büyük bir bölümünü, İslam konusunda genel bir bakış kazandırmayı hedefleyen İslam araştırmaları dersleri oluşturmaktadır. Bu dersler genel olarak sınıf öğretmenleri tarafından verilmektedir. İslam inanç esaslarının öğretildiği akaid dersleri din eğitimi koordinatörü tarafından verirken diğer din eğitimi dersleri sınıf öğretmenleri tarafından verilmektedir. Öğretmenlerin bu alandaki yeterlilikleri konusunda ise okulda bazı eğitim çalışmaları yapılmaktadır. Bu çerçevede öğretmenler tarafından verilecek derslere hazırlık amacıyla okul personeline yönelik seminerler düzenlenmekte, ayrıca ilgili öğretmenlerin İslami ilimlerde yeterliliklerini arttırmak için bazı üniversitelerin İslam araştırmaları bölümleriyle işbirliği gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar doğrultusunda öğretmenlerin İslam ilahiyatı alanında yüksek lisans düzeyinde eğitimlerini tamamlamaları konusunda bazı girişimlerde bulunulmuştur.

Din Eğitimi Müfredatı

Ulusal müfredatı uygulayan okul din eğitimi programında tamamen serbesttir. Okulun genel hayat felsefesi "Kur'an ve Sünnet ışığında güvenli İslami bir

atmosferde en iyi eğitimi sağlamak” olduğu için müfredatın uygulanmasında bu hususa özellikle dikkat edilmektedir. Bu çerçevede müfredatın %20’si din eğitimi derslerine ayrılmıştır. Bu ise haftalık ders müfredatında yaklaşık beş saate karşılık gelmektedir. Müfredatın eksiksiz olarak uygulanabilmesi için söz konusu okul derslere diğer okullardan bir saat daha erken başlamaktadır.

Din eğitimi müfredatına bakıldığında derslerin ağırlıklı olarak İslam araştırmaları (tefsir, fıkıh, siyer, akaid, ahlak ve hadis) ile ileri düzeyde anlama ve konuşma olmamakla birlikte Arapça bir metni okuyabilecek ve yazabilecek düzeyde Arapça öğretimini içerdiği görülmektedir. Bunun dışında dini musiki dersleri de ayrı bir öğrenme alanı olarak uygulanmaktadır. Bu müfredat dört yaşından itibaren okula başlayan öğrencilere haftada beş saat uygulanmaktadır. Yıllara göre derslerin süresi değişmekle beraber müfredatın ağırlıklı kısmını İslam araştırmaları oluşturmaktadır. İlk iki yıl haftalık üç saat verilen İslam araştırmaları dersleri üçüncü yıldan itibaren dört saat olarak devam etmektedir. Arapça dersleri ortalama birer saat ve dini musiki dersleri yarım saat şeklinde her yıl bütün öğrencilere verilmektedir.

Dört yaşından itibaren başlayan Arapça derslerindeki temel amaç, Kur’an’ı okuyup bazı kavramları anlayabilecek yeterliliğe ulaşmaktır. Öğrencilerin Arapça yazma yeteneklerini geliştirmeye yönelik çalışmaların da yoğun olduğu söylenebilir. Arap alfabesinin öğreniminin ardından öğrencilere öğrenilen surelerin yazımı yönünde ödevler verilmekte, ayrıca bir sureyi öğrenen öğrenci aynı anda hem Arapça metni hem de İngilizce meali öğrenmektedir. Bilfiil katıldığımız derslerde öğrencilerin sureleri yazma konusunda oldukça beceri kazandıkları gözlenmiştir. Şimdi bu okullardaki din eğitimi farklı yaş gruplarına göre ayrı ayrı ele alalım.

Okulöncesi hazırlık sınıfı (dört yaş). Okul öncesi hazırlık döneminde öğrencilerin İslami konularda bilgi edinmesinden ziyade İslami terminolojiye aşina olması ve bazı temel değerleri kazanması beklenmektedir. Bu açıdan öğrencilere akaid, siyer, fıkıh ve ahlak derslerini içeren ve bazı kazanımları hedefleyen özel bir müfredat hazırlanmaktadır. Akaid derslerinde Kelime-i Tevhid ve anlamını öğrenme, Allah’ın Rahman, Rahim, Rabb ve Malik isimlerini öğrenme, Kur’an’da ismi anılan bazı peygamberlerin isimlerini söyleme Âdem ve Havva kıssasını öğrenme gibi başlangıç düzeyinde İslam’ı tanımaya yönelik konular yer almaktadır. Siyer derslerinde Hz. Peygamber’in hayatından hareketle İslam dininin yaşama pratiği öne çıkarılmakta, bunun yanında Hz. İbrahim ve Hz. Nuh peygamberlerin kıssalarına yer verilmektedir. Fıkıh derslerinde İslam’ın beş şartını öğrenme, namaz ibadeti ile ilgili bazı hareketleri anlama ve abdest almayı öğrenme temel kazanımlar olarak yer almaktadır. Ahlak dersleri ise değerler eğitimi çerçevesinde bazı kavramları dini referanslarla öğretmeye çalışmaktadır. Bunların dışında anne, baba, öğretmen ve diğer insanlara saygı, aile ve arkadaşlara değer verme, itaat, temizlik, kibarlık, yeme ve içme gibi görgü ve

nezaket konularına yer verilerek öğrencilerin doğru davranış sergilemeleri teşvik edilmektedir.

İlkokul birinci yıl. Beş yaş grubu öğrencilerin devam ettikleri birinci akademik yıl bir önceki yılın devamı mahiyetindedir. Yukarıda belirttiğimiz dört öğrenme alanının yer aldığı bu yılda akaid derslerinde imanın altı şartı olarak bilinen Allah'a, meleklerle, peygamberlere, kitaplara, ahiret gününe, kaza ve kadere iman çerçevesinde genel inanç konuları ile Allah'ın Hâlik, Rezzak, Samed ve Ehad isimleri öğretilmektedir. Siyer derslerinde Hz. Peygamber'in doğumundan hicretine kadar devam eden dönem hakkında bilgi verilmekte, Hz. İbrahim, Nuh, Salih, Musa ve İsa'nın hayatı öğretilmekte, ayrıca İslam tarihindeki Fil Vakası ile Ashab-ı Kehf kıssaları gibi bazı önemli olaylar hakkında bilgi verilmektedir. Fıkıh derslerinde ise namaz ibadeti sırasında kibleye yönelmenin önemi, abdestin nasıl alınacağı, namazın nasıl kılınacağı hakkında bilgi verilmekte, bunların yanı sıra yemek duasının anlamı öğretilerek dua konusunda bir bilinç kazandırılması hedeflenmektedir. Ahlak derslerinde ise hazırlık sınıfında sözünü ettiğimiz değerlerin sosyal hayatta uygulanmasına dönük bir içerik sunulmakta, bu çerçevede öğrenciye komşulara saygı, düzenli olma ve paylaşma gibi yeni değerler öğretilmektedir.

İlkokul ikinci yıl. Bu akademik dönemde Arapça eğitiminin başladığı görülmektedir. Bu akademik dönemin temel kazanımı öğrencilerin Arap alfabesini öğrenmeleri, okuma, yazma ve ezberleme konusunda beceri sahibi olmalarıdır. Öğrencilerin bu kazanımların yanı sıra Kur'an metinlerinin İngilizce çevirilerini okumaya başlamaları da bu dönemin kazanımları arasındadır.

Bu dönem önceki dönemlerin bir devamıdır. Ancak bu dönemde müfredata önceki derslere ilaveten Kur'an yorumlarını içeren bir tefsir dersi eklenmiştir. Bu dönemdeki akaid derslerinde İslam inanç esaslarını ezberleme ve bunların İngilizce karşılıklarını söyleyebilmenin yanı sıra Allah'ın Gaffar, Kahhar, Samed ve Kadir isimlerinin anlamları öğretilmektedir. Kur'an derslerinde ise bir ileri aşamaya geçilerek Fatiha, Nas ve Kevser sureleri anlamlarıyla birlikte öğretilmektedir. Siyer derslerinde Hz. Peygamberin doğumundan hicretine kadar olan dönem ile Hz. Âdem, Nuh, İbrahim, İsmail, Musa ve İsa peygamberlerin hayatının öğrencilerin kendi anlatım becerisiyle sunumu sağlanmaktadır. Fıkıh derslerinde ise ilgili duaların öğretimi, abdest ve namazın uygulamaya konulması, bu ibadetlerin farz ve sünnetlerinin öğretimi ve nihayet orucun genel ilkelerinin öğretimi hedeflenmektedir. Ahlak derslerine gelince, bu alanda Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkileri, Müslümanların birbirlerine karşı sorumlulukları ve Kur'an'a saygı göstermeyi öğrenme gibi konular öne çıkmaktadır.

İlkokul üçüncü yıl. Bu dönem müfredatında bilgi konularının yanında ezbere dayalı derslerin varlığı göze çarpmaktadır. Bu çerçevede müfredata Hadis dersinin eklendiği görülüyor. Ayrıca müfredatta İslam inanç esasları ile ibadetlerin ayrıntılı

olarak öğretimine yönelik sekiz yaş grubu çocuklarının dini sorumluluklarını yerine getirmeleri konusunda teşvik edici uygulamalar yer alıyor.

Akaid derslerinde İslam’ın altı inanç esasını ayrıntısıyla bilme; Allah’ın Hayy, Kayyum, Âlim, ‘Ali, Muhit ve Azim isimlerini öğrenme; Kuran derslerinde daha önce öğrenilen sûrelerin yanı sıra Fil, Kureyş ve Maun surelerinin anlamını öğrenme; Hadis derslerinde daha önce belirlenen 40 hadisin ilk onunu ezberleme ve anlamı üzerinde düşünme; Siyer derslerinde Hz. Peygamber’in hayatına genel bir bakış kazanma ve Kur’an’da adı geçen peygamberlerle ilgili kısa açıklamalar yapabilme; fıkıh derslerinde namazda okunan duaları öğrenme, abdestle ilgili duaları ezberleme, temizlikle ilgili temel ilkeleri öğrenme; ahlak derslerinde ise İslam’ın dürüstlük, itaat, paylaşma, kibarlık ve nezaket gibi değer ilkelerine bakışını ifade edebilme gibi kazanımlar sekiz yaş grubu öğrencilerin öğrenme hedefleri arasında yer almaktadır.

İlkokul dördüncü yıl. Bu aşamada dokuz yaş grubu öğrencilerinin daha önce dini metinleri daha yakından tanıma ve anlama konusunda geliştirdikleri becerilerini daha ileri bir düzeye çıkararak bunları kendi başlarına yorumlayabilme yeteneklerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede ayet ve hadislerin anlamlarıyla birlikte öğrenilmesi ile diğer bazı ibadet ve dini uygulamaların öğrenimi ön plana çıkmaktadır.

Akaid derslerinde iman esaslarını dini metinlerde vurgulandığı şekliyle ileri düzeyde anlama, Allah’ın doksan dokuz ismini bilme; Kur’an derslerinde Zilzal suresinden Nas suresine kadar olan sureleri anlama; Hadis derslerinde okulun belirlediği kırk hadisten önceki öğrenilenlere ek olarak 10 tanesinin daha ezberlenmesi, anlamının öğrenilmesi ve önceki öğrenilenlerin tekrarı; siyer derslerinde Hz. Peygamber’in Medine yıllarının ilk dönemlerinin anlatımı; Fıkıh derslerinde ezan, kamet, namaz vakitleri, farz ve sünnet namazları bilme, Cuma namazını öğrenme, Haccın rükünlerini anlatabilme, gusül abdestini açıklayabilme; ahlak derslerinde ise İslam’ın iyi ve kötü sözlere ve ölçülü olmaya karşı tutumu ile diğer insanları İslam’a davet etmeyi tartışabilme gibi kazanımlar hedeflenmiştir.

İlkokul beşinci yıl. Bu aşamada İslam dininin inanç ve ibadet esaslarının yanı sıra sosyal alana hitap eden ve daha ziyade toplum içerisinde yaşamının kurallarını belirleyen ilkeler üzerinde yoğunlaşan beşinci yıl müfredatı bazı değerleri dini referanslarla açıklamaya ve bunları gündelik hayata uygulamaya öncelik vermektedir. Bu anlamda uygulamaya yönelik dini pratikler, dini sorumluluğun başlama dönemlerine karşılık gelecek şekilde düzenlenmiştir.

Programlarda yer alan derslerde sırasıyla imanın altı esasını Kur’an’daki ayetlerle ilişkilendirerek açıklayabilme; peygamberlerin genel özelliklerini açıklayabilme; Tin suresinden Nas suresine kadarki surelerin anlamını öğrenme; kırk hadisin ilk otuzunu ezberleme ve anlamını düşünme, fiili ve takriri sünnetleri birbirinden ayırt edebilme;

Hız. Peygamber'in Medine dönemini ayrıntılarıyla öğrenme, dört halife dönemi ile ilgili temel bazı bilgilere sahip olma; bayram, cenaze ve teravih namazları ile ilgili bilgi sahibi olma, zekâtın temel ilkelerinden haberdar olma, farz, mendup, mübah, mekruh ve haram kavramlarını örnekleriyle açıklama; İslam'ın kıskançlık, gurur, aç gözlülük, şüphe, güven, söz verme, hayırseverlik ve kibarlık gibi ahlaki fazilet ve reziletlerle karşı tutumunu açıklayabilme ve bu faziletleri hayatta uygulamaya çalışma şeklinde sıralayabileceğimiz hedefler belirlenmiştir.

İlkokul altıncı yıl. İlkokul son sınıf müfredatının İslam dininin kişinin günlük hayatında kullanacağı neredeyse bütün uygulamalarının geçmiş dönemlerle ilişkili olarak sunulduğu kapsayıcı ve toparlayıcı bir yaklaşımla hazırlandığı söylenebilir. Öğrenciler bu aşamadan sonra herhangi bir ortaokula devam edecekleri için bu aşamada okul müfredatı daha genel bir şekilde düzenlenmiş, yani şimdiye kadar öğrenilenlerin günlük hayata uygulanma biçimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece okul müfredatı bu döneme kadar aşama aşama ele aldığı İslam dininin esaslarının öğretimini büyük ölçüde tamamlayarak bundan sonraki kısmı öğrencilerin kendilerine bırakmaktadır.

Bu dönemde verilen derslere ve öğrenme hedeflerine bakacak olursak; İman esaslarını Kur'an ve hadislerle ilişkilendirebilme, mucize ve vahyin rolünü açıklayabilme; Beled suresinden Nas suresine kadar olan sureleri ezberleme ve anlamlarını öğrenme; Kırk hadis öğreniminde geriye kalanları ezberleme, tümünü tekrar etme ve anlamlarını düşünme; Hız. Peygamber, ilk dört halife ve bazı sahabelerin hayatını öğrenme; İslam'daki temel ibadetlerle ilgili konularda bazı pratik bilgiler edinme ve bunları uygulama; doğum, evlilik ve ölüm gibi konularda İslam dinin yaklaşımını öğrenme; şûra, halife ve cihad gibi kavramları açıklayabilme, İslam dininin kaynaklarını, Kur'an, sünnet, icma ve kıyası öğrenme; İslam'ın lidere itaat, adalet, dine davet ve evlilik konularına yaklaşımını açıklayabilme gibi kazanımlar son dönemin müfredatında yer almaktadır.

Eğitimin bu son aşamasında Allah'ın doksan dokuz ismini öğrenme, ezberleme ve anlamları üzerinde düşünmeye özel bir önem atfedildiği, hatta din eğitimi derslerinin neredeyse tamamının Allah'ın isimleri ve sıfatları çerçevesinde işlendiği görülmektedir. Örneğin bizzat katıldığımız derslerde bu konunun örneklerini gözlemlene imkânımız olmuştur. Akademik yılın başlangıcında (17.09.2012) katıldığımız bir derste, din eğitimi koordinatörü tarafından Allah'ın "Bârî" ismi öğretilmektedir. Yaklaşık otuz dakika süren bu derste sırasıyla şöyle bir planlama gözlenmiştir: Din eğitimi koordinatörü derse Haşır Suresi'nin (59: 22-24) son üç ayetini okuyarak başlamış, daha sonra Allah'ın insanları yeryüzünde neden yarattığı sorusunu öğrencilere yönelterek farklı cevaplar almıştır. Daha sonra, "Eğer kullarım sana Benim hakkımda sorular sorarlarsa Ben çok yakınım; dua edenin yakarışına her

zaman karşılık veririm” (Bakara 2: 186) ayetinin ilk kısmı Arapça olarak okunmuş ve öğrencilerden bunun devamını getirmeleri istenmiştir.

Daha sonra dua kavramı üzerinde durularak insanların yalnızca zorluk ve sıkıntı anlarında değil, bolluk ve rahatlık zamanlarında da Allah’ı hatırlamaları ve verdiği nimetlerden dolayı ona şükretmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Bu konudaki ayetler hatırlatıldıktan sonra bunların (Bakara, 2: 214), Allah’ın isimleri ve sıfatlarıyla ilişkileri kurulmuştur. Bu konuda Allah’ın özellikle cömert ve bağışlayıcı özelliğini belirten “Kerîm” ve “Rahîm” sıfatlarının tercih edildiği görülmüştür. Ardından Allah’ın dualara cevap vermesiyle ilgili bir ilahi öğrencilerin ve sınıf öğretmeninin de katılımıyla okunmuş, öğrencilerden bazıları daha sonra Allah’ın doksan dokuz ismini ezbere saymıştır. Daha sonra dersin başında okunan ayetlerde zikredilen Allah’ın “Hâlik” ve “Musavvir” gibi sıfatlarının anlamları açıklandıktan sonra “Bârî” isminin Allah’ın mükemmel yaratılışını temsil ettiği vurgulanmıştır. Dersin sonunda öğrencilerden Haşr Suresi’nin son üç ayetini Arapça ve İngilizce mealiyle birlikte yazmaları istenmiştir. Ayetleri yazma konusunda öğrencilerin istekli oluşu bu uygulamanın daha önce sıklıkla yapıldığını göstermektedir. Koordinatör son olarak sınıfla birlikte Haşr Suresi’nin son üç ayetini okuyarak dersini sonlandırmıştır.

Toplu Dua

Toplu dua İngiltere’de yalnızca bazı devlet okulları ve Kilise okullarında değil, Müslüman okullarında da büyük bir ehemmiyetle uygulanmaktadır. Bu açıdan İngiliz eğitim sisteminin toplu duayı din eğitiminin önemli bir parçası olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu uygulama devlet okulları, dini kuruluşlarca açılan okullar ve Müslüman okullarında din eğitimi dersleri kapsamında sınırları yasal çerçeveye belirlenmiş dini bir uygulamadır.

1944 Eğitim Yasası’nda toplu duanın okullarda zorunlu olduğu belirtilmekle birlikte bu uygulamanın nasıl yapılacağına dair herhangi bir açıklama bulunmuyordu. 1988 Eğitim Yasası’nda bu konudaki kapalılığı gidermek üzere toplu duanın “genel olarak veya çoğunlukla Hristiyanlık esaslarına göre yapılması” gerektiği belirtilmiştir (bkz. ERA 1988; DFE, 1994). İlgili yasal düzenlemelerle toplu dua okul müdürünün sorumluluğunda yürütülen, öğretmenlerin katılım konusunda serbest olmakla birlikte genelde katıldıkları, bütün okullarda yaklaşık 15-20 dakika süren çoğunlukla da Hristiyanlık esaslarına göre gerçekleştirilen dini bir etkinliktir.

Ancak 1988 yasasına göre toplu duanın genel olarak Hristiyanlık esaslarına göre yapılması yönündeki düzenleme Müslüman toplumların tepkisini çekmiştir. 1980’lerin sonlarında eğitimde söz sahibi olan bölge eğitim idareleri Müslüman öğrencilerin çoğunlukta olduğu okullarda İslam dini esaslarına göre düzenlenecek ayrı bir toplu

duaya izin vermemiştir.¹⁵ *Muslim Education Trust* bu tarihlerde Müslüman ailelerin önlerinde iki seçenek bulunduğunu belirtmektedir. İlk olarak Müslüman ailelerin okul yönetimlerinden İslam dini esaslarına göre düzenlenecek bir toplu dua uygulaması istemeleri, bu mümkün olamıyorsa Müslüman çocukların toplu dua uygulamasından muaf tutulmalarını talep etmeleridir. İlk seçeneğin işletilememesinden dolayı bazı okullarda dikkat çekici düzeyde toplu duadan muafiyet talepleri gözlenmiş, ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde bu konuda bazı ilerlemelerin kaydedildiği görülmüştür (Sarwar, 1989). Çoğunluğu Müslüman olan bir okulun bu konudaki ısrarlı talepleri sonuç vermiş ve bu tarihlerden sonra bazı okullarda İslam dininin esaslarına göre toplu dua uygulamasına yer verilmiştir.

Toplu duanın Müslüman öğrencilerin çoğunlukta olduğu devlet okullarından bir kısmı bölge eğitim idarelerinin de onayıyla farklı uygulamalara gitmişlerdir. Birmingham'da öğrencilerinin yaklaşık %90'ı Müslüman olan üç devlet okulunda toplu dua İslam dinine uygun hedefler çerçevesinde düzenlenmiştir. Toplu dua uygulaması İslam dini esaslarına göre “manevi, ahlaki ve kültürel gelişimi sağlama”, “öğrencilerin deneyimlerini yansıtması”, “bazı sorulara yanıtlar arama” gibi hedefler çerçevesinde Müslüman öğretmenler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamalara bakılacak olursa; uygulama Kur'an'dan bazı ayetlerin okunmasıyla başlayıp bunların anlamlarının açıklanmasıyla devam etmektedir. Ardından çocuklara konuyla ilgili sorular sorularak çocukların dikkatini bu konular üzerinde yoğunlaştırmaları sağlanmakta, daha sonra Kur'an ve hadislerde geçen bazı olaylar anlatılarak çocukların konuyla ilgili görüşleri alınmaktadır. Toplu dua etkinliği nihayet bir dua ile son bulmaktadır (Khir, 2000, s. 34).

15 Din eğitimi ve toplu ibadet konusunda bölge eğitim idareleri yetkili olduğu için farklı bölgelerde farklı uygulamalarla karşılaşmak mümkündür. Din eğitimcisi John Hull toplu dua ve din eğitimi konusunda 1990'ların başında pek alışılmış olmayan iki örnek sunar. İlki okuldaki resmî din eğitimine bir tepki olarak öğrencilerin çoğunluğunun din eğitiminden muafiyet haklarını (Kirklees örneği: Withdrawal) kullanması, diğeri de farklı bir dini, eğitime dâhil etme (Birmingham örneği: Adaptation) şeklinde gerçekleşen iki örnektir. Kirklees, önemli bir ticaret merkezi olan York'a bağlı ve çoğunlukla Müslüman nüfusun yaşadığı bir bölgedir. 1995'in sonlarında binlerce Müslüman çocuk din eğitimi ve toplu duadan muafiyet hakkını kullanmıştır. Yeni yayınlanan ortak müfredatın hazırlanmasında Müslüman cemaatin görüşleri alınmasına rağmen camilerdeki din görevlilerinin olumsuz tutumundan dolayı öğrenciler toptan muafiyet hakkını kullanmışlardır. Önemli ortaokullardan birinde okul mevcudunun yaklaşık %33'ü din eğitiminden ve toplu duadan muaf olmuşlardır. Bazı ilkokullarda ise öğrencilerin yarısı bu derslere katılmamıştır. İkinci örnek ise Kirklees'in aksine adaptasyon ve uyuma yönelik bir çaba olarak görülebilecek Birmingham örneğidir. Birmingham'ın iç bölgelerinde bir ilkokulda aileler çocuklarının İslam dini esaslarına göre yapılan toplu duaya katılmasını talep etmişlerdir. Okul yönetimi ilk dönemlerde okulda farklı dini eğilimlerin doğabileceği endişesiyle bu talebe pek gönüllü olmamıştır. 1993'ün sonlarında ise bölge eğitim idaresine yapılan başvuru kabul edilerek İslam esaslarına göre toplu dua yapılmasına izin verilmiştir. Okulda biri İslam dini esaslarına göre, diğeri de büyük oranda Hristiyanlık esaslarına göre olmak üzere iki toplu dua yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu okulda Müslüman çocuklar mevcut sayının %70'ini oluşturmaktadır. Ancak bazı Müslüman öğrenciler İslam dini esaslarına göre düzenlenen toplu duaya katılmamışlardır. Aynı yaklaşım din eğitimi konusunda da sürdürülmüştür. Müslüman çocuklara Müslüman öğretmenler tarafından din eğitimi verilmeyle başlanmasından sonra öğrenciler din eğitimi ve toplu duadan muaf olma taleplerinden vazgeçmişlerdir (bkz. Hull, 1998 s. 11-12).

Söz konusu toplu dua uygulamaları devlet okullarında belirtmiş olduğumuz istisnalar dışında Hristiyanlık inancı doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Ancak Müslümanların açmış oldukları ve devlet desteği alan okullarda toplu dua din eğitimi derslerinde olduğu gibi İslam dininin esaslarına göre gerçekleştirilmektedir. 1944 ve 1988 eğitim yasalarının öngördüğü toplu dua Müslüman okullarında, İslam dinindeki dua ve ibadet anlayışı çerçevesinde ele alınmaktadır. Zira İslam kültüründe insanın varlık sebebi olarak zikredilen¹⁶ dua kutsalla iletişimin en önemli formlarından biri olarak değerlendirilir (Dein & Littlewood, 2008, s. 40; Izutsu, 1964, s. 158).

Din eğitimi konusunda gözlemlerde bulunduğumuz Müslüman Okul’da toplu dua uygulaması diğer dini okullarla yöntem bakımından benzerlikler göstermektedir. Dini referanslar aracılığı ile hedefler belirleme, dini metinler okuma, kutsal mekânlarla etkileşim içerisinde olma, öğrenciler için dini bir atmosfer oluşturma hem kilise okullarının hem de Müslümanlar tarafından idare edilen okulların benzer yöntemleridir.

Toplu duanın amaçları. Okulda toplu duanın amaçları şu şekilde belirtilmektedir:

1. Toplu dua ve ibadetler aracılığıyla öğrencilerin farklı ırk, dil ve kültürlerden gelseler de bir olduklarını anlamaları için fırsat sağlama. Okul yönetiminin belirttiğine göre incelememize konu olan okulda elli civarında farklı dil ve kültürden öğrenci bulunmaktadır. Dünyanın farklı ülkeleri, dilleri ve kültürlerine mensup olan bu öğrencilerin ortak noktası Müslümanlıktır ve bu açıdan okuldaki eğitim ortamı İslam ortak payda ve değerlerine göre düzenlenmektedir.

2. Öğrencilerde topluluk ruhu oluşturma. Bütün öğrencilerin katıldığı toplu dua uygulaması öğrencilerin aralarındaki bütün farklılıklara rağmen ortak ideal ve amaçlar doğrultusunda bir araya geldiklerini, bu idealin onları bütün farklılıklarına rağmen kardeş kıldığını, birbirini sevme ve anlamının ilahi bir görev olduğunu anlamalarını sağlamaya çalışmaktadır. Okulda yaş gruplarına göre farklılık gösterebilen ancak her durumda bütün öğrencileri bir araya getiren, ortak bazı dini ve kültürel etkinlikleri barındıran toplu dua öğrencilerin ortak hareket etmeleri ve bunu hayatlarında sürdürmelerinde etkili olmaktadır. Okul müdüründen öğrenildiği kadarıyla öğrenciler okul saatleri dışında da ortak etkinlikleri sürdürmekte ve bu sayede aidiyet duyguları gelişmektedir. Öğrencilerin mezun olduktan sonra tekrar herhangi bir sebeple de olsa okula gelmeleri, bazı mezunların kendi çocuklarını aynı okula göndermeleri ve yine bazı mezunların okula öğretmen olarak dönmeleri bu hedefle ilişkilendirilmiştir.

3. Allah’ın insanlarla sürekli beraber olduğu ve yapılan her şeyi gördüğünün bilincinde olma. Din eğitimi derslerinde sıklıkla vurgulandığı ve okuldaki gözlemlerimizden de anladığımız kadarıyla öğrenciler İslam inanç esaslarını dört

¹⁶ Furkan, 25/77; Mü’min, 40/60; Zâriyat, 51: 56.

yaşından itibaren öğrenmeye başlamaktadır. Okuldan mezun olan öğrenciler Allah'ın doksan dokuz ismini ezbere veya Arapça orijinaline bakarak okuyabilmektedir. Bu dersler okuldaki birçok etkinlikle desteklenmekte ve toplu dua esnasında ayrıca vurgulanmaktadır. Bütün bu vurguların odak noktasında ise Allah'ın her sözü işittiği, yapılan her davranışı gördüğü ve hatta her düşüncüyü bildiği yer almaktadır. Bu sayede öğrencilerin İslam'ın temel esaslarından olan Allah'a iman konusunda bilinç kazanmaları ve tevhid inancını benimsemeleri desteklenmektedir.

4. Öğrencilerin sorumluluk almaları ve birbirlerinin deneyimlerinden öğrenmelerini sağlayacak güvenli bir ortam oluşturma. İslamiyet'te Müslümanların birbirine yardımcı olması ve birbirini desteklemesi, inançlı bir Müslüman olarak Müslüman kardeşinin sorumluluğunu üstlenmesi teşvik edilmektedir. Toplu dua öğrencilerin hem birbirlerinden öğrenmeleri hem de diğerleri için çalışmalar yaparak sorumluluk bilinçlerini geliştirmelerini desteklemektedir.

Toplu duanın uygulanma biçimi. Uygulama biçimlerine bir göz atacak olursak okulda toplu dua belirli periyotlarda, okul-cami işbirliği içerisinde ve bütün personelin katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede toplu duanın şu şekillerde uygulandığı görülmektedir:

1. Her gün sabah dersler başlamadan önce ve derslerin bitiminde bütün öğrenci ve öğretmenlerin okuldaki alanda bir araya gelerek topluca yaptıkları dua. Yaklaşık on beş dakika süren dua Hz. Peygamber'e salavat-ı şerifeler getirmekle başlamakta, Kur'an'da geçen bazı duaların mealleriyle birlikte okunması ve öğrencilerin sunumlarıyla devam etmekte ve Allah'tan başarı dileğiyle sona ermektedir. Bu uygulamalara kimi zaman veliler de iştirak etmektedir.

2. Namazların birlikte kılınması. Yaz aylarında sadece öğle namazları, kış aylarında ise vakitler birbirine yakın olduğu için öğle ve ikinci namazları okulda cemaatle birlikte kılınmaktadır. Vakit namazlarının okulda kılınmasında öğrencilerin namaza alıştırılması, dini bir yükümlülüğün okul ortamında gerçekleştirilmesi, din eğitimi derslerinde öğrenilen konuların uygulamaya aktarılması gibi amaçların gözetildiği belirtilmektedir. Bu namazların dışında ayrıca Cuma namazları, velilerin de katılımıyla okulda birlikte eda edilmektedir.

3. İslam'a giriş için Kelime-i Şahadet getirme. Kişinin İslam'ı kabulünde kelime-i şahadet getirmek önemli dini yükümlülüklerden biridir. İslam'ı din olarak kabul herkesin Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğunu kabul etmesi ve ifade etmesi gerekmektedir. Okulda bu etkinlikler toplu dua kapsamında değerlendirilmekte, öğrenci ve velilerin de katılımıyla dini bir ibadete dönüşmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İngiltere’de son elli yıl içerisinde önemli bir sayıya ve etkinliğe ulaşan Müslüman toplum son yıllarda kendi inanç esasları, dünya görüşü ve yaşama biçimine uygun okullar açarak kendi çocuklarını eğitime imkânını elde etmiştir. Bu okullar Müslüman toplumun eğitim ihtiyaçlarını karşılama, sosyal çevre oluşturma bakımından “güvenli bir çevre” hâline gelmiştir. Bu okullar eğitim ihtiyacını karşılamanın yanı sıra birçok dini ve kültürel etkinliğin gerçekleştirildiği sosyal mekânlar hâline gelmiş, farklı ülkelere, farklı dillere ve kültürlere mensup Müslümanların bir araya gelerek birbiriyle dayanışmasına katkıda bulunmuştur.

İngiltere’de Müslümanların açmış olduğu dini okulları ve bunların din eğitim programını incelediğimiz araştırmamızda, temsil gücü yüksek olan ve akademik başarısı örnek olarak gösterilen birini, Cat Stevens (Yusuf İslam)’ın açmış olduğu *Islamia Primary School*’u tercih ettik. Okulun eğitim felsefesi “İslam’ın temel kaynaklarından yola çıkarak çocuklar için güvenli İslami bir çevre oluşturma” fikrine dayanmaktadır. Okul yöneticilerinin din eğitiminde benimsediği temel model *mezhepler üstü din eğitimidir*. “Bu modelde din eğitiminin amaç ve muhtevaları, derse muhatap olanların tümünü kapsayacak şekilde ve İslam’ın temel kaynaklarına dayanarak belirlenir. Mezheplere, tarikatlara, cemaatlara göre var olan anlayış, yorum ve uygulama farklılıkları öğretim konusu yapılmaz.” (Tosun, 2005, s. 130). Bu modelin gereği olarak da İslam, Kur’an ve sünnet çerçevesinde profesyonel/savunmacı din eğitimi yaklaşımı ile öğretilmektedir. Din eğitimi derslerinde İslam dışındaki diğer semavi dinlere de sınırlı olarak yer verildiği, ancak bunların anlatımında İslami kaynaklara dayanıldığı görülmektedir.

Din eğitimi müfredatı genel olarak incelendiğinde müfredatın İslam eğitim geleneği çerçevesinde oluşturulduğu görülmektedir. Bu çerçevede Kuran, Hadis, Fıkıh, Siyer, Akaid, Ahlak ve Dini Musiki gibi dersler, henüz dört yaşından itibaren okula başlayan öğrencilere haftada 5 saat verilmektedir. Bu müfredatın uygulanmasında çocukların bilişsel, zihinsel ve fiziksel gelişimleri ayrıca dikkate alınmaktadır. Yukarıda belirtilen müfredat ile okul öncesi ve ilköğretimi kapsayan yedi yıllık eğitimin ardından öğrencilerin İslam dininin temel ilkelerini öğrenmeleri hedeflenmiştir. Bu çerçevede öğrencilerin Kur’an’ı usulüne uygun okuma ve yazma, inanç esasları konusunda yeterli bilgi sahibi olma, ibadetlerin yapılaş şekli ve fonksiyonlarını öğrenme, Hz. Peygamberin hayatını genel hatlarıyla bilme, İslam’ın öngördüğü ahlak ve değerlerini öğrenme ve bunları hayatına uygulama ve İslam dini çerçevesinde oluşmuş sanatsal çalışmaları öğrenme gibi kazanımları edinmeleri beklenmektedir.

Gözlemlerimiz sırasında belirtilen müfredatın belirlenen hedefler çerçevesinde gerçekleşmesi için önemli bir çaba harcandığı görülmüştür. Bu okulda din eğitimi uygulamaları okul yönetimi, öğretmenler ve velilerin katılımıyla gerçekleşmektedir.

Sınıf ortamında yaptığımız gözlemlerde belirtilen hedeflerin büyük ölçüde öğrenciler tarafından edinildiği görülmüştür. Ancak Kilise okullarında olduğu gibi okulun dini etkinliklerini sadece din eğitimi müfredatına indirgemek doğru değildir. Bunun dışında din eğitimi dersleri dışında gerek okul ortamı gerekse okul dışında gerçekleştirilen etkinlikler bu müfredatı tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu açıdan okul içi ve okul dışı dini etkinlikler birbirini tamamlamaktadır. Özellikle İngiltere din eğitim sisteminin önemli bir parçasını oluşturan toplu dua uygulaması okul tarafından tamamıyla İslam esaslarına göre gerçekleştirilen bir ibadet şekline dönüştürülmüştür. Öğlen ve ikindi namazları ile Cuma namazlarının okulda kılınması, İslam'a giriş ritüellerinin gerçekleştirilmesi, derslerin dua ile başlayıp dua ile bitmesi gibi uygulamalar din eğitimin teorik ve pratik olarak gerçekleştiğini ve Batılı bir kültür içerisinde Müslümanların kendilerini ifade etme imkânı bulduğunu göstermektedir.

Extended Abstract**Formal Religious Education at Pre- and Primary Schools in England: The Example of the Islamia Primary School***

Cemil Oruç

Abstract

Muslims are a religious group who make up about 4.8% of the population in the United Kingdom. Over 500,000 Muslim children attend public schools where Christianity is basically taught alongside different religions, church schools that promote different Christian sects and teach Christianity, or one of the over 120 Muslim schools where Islam is taught. In this study I will examine the place of religious education practices by taking one of the Islamic schools receiving state support under the UK education system, which supported their educational activities in the 2012-2013 academic year. The school that is the topic of my investigation was opened in 1983 as a pre- and primary school; in 1998 it began to utilize the state support that parish schools benefit from. The school is a superior school through its representative strength of Muslims on the points of providing religious continuity in a Christian and secular society and creating an Islamic environment. This school, which captures academic success, provides students from an early age with education in the scope of basic Islamic research under three basic headings: Islamic studies (akaid, morality, siyer, Koranic commentary, and hadiths), the Arabic language, and Islamic art and music. In this context, Muslim students of different races and cultures have an educational environment where they can learn their own religions around the common component of Islam. This school, which adopts a religious educational approach over denominations, supports religious education through social and cultural activities outside of the course curriculum, such as are in parish schools.

Keywords

Early childhood • Primary school religious education • Islamic schools • Religious education in the UK • Islamia Primary School

* This is an extended abstract of the paper entitled “İngiltere’de Okul Öncesi ve İlköğretim Okullarında Resmî Din Eğitimi: “Müslüman Okulu” Örneği” published in *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*.

Manuscript Received: April 24, 2017 / Revised: May 7, 2017 / Accepted: May 10, 2017 / OnlineFirst: July 25, 2017.

Correspondence to: Department of Educational Sciences, Faculty of Education, Muş Alparslan University, Diyarbakır Yolu 7. km, Muş 49250 Turkey. Email: cemil8123@hotmail.com

To cite this article: Oruc, C. (2017). Formal religious education at pre- and primary schools in England: The example of the Islamia primary school. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 1, 55–87. <http://dx.doi.org/10.12738/talim.2017.1.0002>

The Development of Islamic Education in the United Kingdom

Muslims have had an important place in England's social and cultural life since about a century ago. In recent years they have opened institutions that are engaged in education and training in accordance with their own fundamentals of belief as an independent religious group, just like other religious or ethnic groups; their opportunities for an ideal education have also come into being by constantly improving their curricula. However, performing educational and training activities this way in the UK has not happened quickly or easily. With their first immigration movement, Muslims have been involved in some initiatives in religious education with the first immigration movement, and have tried to meet their needs on this topic through alternative institutions of religious education. Despite the religious education that is provided in schools in the Christian framework, both giving space to a curriculum that teaches other religions and includes general information about religions, as well as governments allowing private initiatives on religious education, have led Muslims on the search for alternative education. Mosque lessons, mekâtib programs, Daru'l Ulum Schools that provide classical madrasa education, and weekend schools have emerged here as institutions of alternative education where the Muslim community meets their requests for religious education outside of the school system. Although not precisely known, the number of students who attend these institutions, which are quite common in some regions of the UK, is estimated today to be around 200,000.

Undoubtedly, Muslims have many religious, social, educational, and personal reasons to move toward these types of alternative education activities in a secular and Christian society. Muslim schools, in which approximately 3% of students are attending and which have been established by Muslims with an Islamic life philosophy, apply their own curriculum on the issue of Islamic religious education over regulations similar to the church schools by applying the lessons in the curriculum in the same way as other schools. As of 2013, 12 Islamic schools have continued their education activities on these regulations through government support within their general education. Aside from these government-supported schools, completely independent private Islamic schools are also found. The number of these schools is around the neighborhood of 120.

Religious Education in Islamic Schools

Among the schools that Muslims established using their own resources in the UK, the Islamia Primary School is the first established and most recognized. The school's founder is the famous artist and writer Cat Stevens (Yusuf Islam). After becoming Muslim in 1977, Stevens began some works in the field of education and had the enterprise to establish a school through his own means in London in 1983 for his own child's education. This school appeared as a result of his effort and leads the Muslim schools that have opened in the UK. The Islamia Primary School is the first primary school of its type to be an Islamic school as well as to receive government support. It finally encountered a long application

process through the coming to power of the Labor Party, and the school gained the status of a Voluntary-Aided school by receiving state support in 1998. Schools under this status, approximately 85% of whose expenses are government-funded, are free to implement their own religious education curriculum alongside the implementation of the national curriculum.

The school's main goal is to prepare a school environment that teaches how to be academically successful, in addition to an Islamic lifestyle. The school, which has indeed drawn a rather successful chart compared to other schools in England, received positive results from an inspection carried out in 2009, being evaluated as "good" and "satisfactory;" however, it was stated as having other aspects that need to be developed. The inspections of 2013 identified that developments were recorded in many areas in accordance with the previous inspection, evaluating the school status as "good" in general, with some qualities being "outstanding."

General Applications of Religious Education

Mosque visits. In weekly programs organized by the school, students 8-11 years old are taken on Wednesdays, students 4-7 years old are taken on Fridays, and all students are taken on Tuesdays to the mosque for about a half hour. A short group prayer is made on these trips, in addition to some religious education courses that are taught there.

Daily and congregational prayers. Under the scope of collective worship, Friday congregational prayer (Jumah Salat) and some of the other daily prayers are performed at school as a group with the participation of all the students and teachers. During the academic semester, the noon prayer is held regularly at school after the morning classes are finished. Students as well as their parents participate in the Jumah Salat. Additionally, some school holiday periods become a common religious and cultural activity through the students and parents' participation. For example, on the first Friday of the Ramadan and Qurban festivals (Eid al-Fitr and Eid al-Adha, respectively), both the Jumah Salat and a series of religious activities are held in this sense. Almost all students and parents participate in these programs.

Arranging the school calendar according to Islamic practices. Eid al-Adha, the last ten days of Ramadan, and the Eid al-Fitr are holidays. Because Eid al-Adha occurs at the same time as the Hajj, the school is on holiday for two weeks. Additionally, the school can have holidays on days that are considered sacred in terms of Islam. Apart from the holidays, the curriculum distribution of religious education courses conforms to the chronology of Islamic history. At the start of Ramadan, only Qur'an lessons are given because the Qur'an was first revealed in that month. In the month of Sha'ban, the topic of the changing of the Qiblah (the direction Muslims face while praying) is explained. The topics of the Isra and Mi'raj (two events of the Night Journey), and finally the Hajj, are described in the month of Rajab.

Teaching other religions. Teaching other religions is done in school in accordance with the sources of the religion of Islam. Religions not mentioned in Islamic sources are not included in the curriculum.

Teachers of religious education courses. While the religious education coordinator gives the *akaid* courses, which teach the fundamental doctrines of Islamic faith, the class teachers generally provide the other religious education courses.

Religious Education Curriculum

The religious education program of schools that implement the national curriculum is completely free. Particular attention is paid to this issue when implementing the program because the general life philosophy of the school is “to provide the best education in a safe Islamic atmosphere in the light of the Qur’an and the Sunnah.” In this context, 20% of the curriculum is devoted to religious education courses. This corresponds to approximately five hours in the weekly course curriculum. At this school, lessons are begun one hour earlier than in other schools so that the curriculum can be fully applied.

When looking at the education curriculum, the courses are seen to include teaching Arabic at the level of being able to read and write an Arabic text with no advanced level of understanding or speaking using predominantly Islamic studies (*akaid*, morality, *siyer*, Koranic commentary, and *hadiths*). Apart from this, religious music lessons are also applied as a separate learning area. This curriculum is given five hours a week to the students, who began school at the age of four. With the length of courses changing according to grade, the predominant part of curriculum is made up of courses on Islamic studies. The Islamic studies lessons, which are given three hours a week for the first two years, continue for four hours starting in the third year. All students are given an average of an hour of Arabic and a half hour of religious music per week each year.

The main aim of Arabic lessons, which begin at the age of four, is to be able to sufficiently read and understand some basic concepts of the Qur’an. One can say that the efforts to improve students’ ability to write in Arabic are also intensive. After learning the Arabic alphabet, students are given assignments on writing the *surah* of the Qur’an they’ve learned; additionally, students who’ve learned a *surah* of the Qur’an at the same time learn both Arabic texts and the English language.

In the context of this curriculum, the goal is for students who’ve finished their last class to acquire some basic religious achievements like having knowledge about the basic fundamentals of belief, being able to show Islamic morality in their life as a practice, understand the Prophet’s life through its general aspects, memorizing and knowing the meaning of the *surah* of the Qur’an from *Surah al-Balad* to *Surah an-Nas*, understanding and learning the 40 *Hadiths*, having knowledge related to the general applications of the Islamic religion, and being able to read an Arabic text.

Collective Worship

The British education system considers collective worship to be an important part of religious education. In this regard, collective worship is not only applied in some state and church schools, it is also applied at the same time in Islamic schools. This application is a religious practice whose boundaries are defined through a legal framework under the scope of religious education courses in public schools, schools opened by faith groups, and Islamic schools.

Through collective worship in school, achievements are targeted such as *providing students with the opportunity to understand that they are also members of different races, languages, and culture; creating community spirit in students; being aware that God is constantly with humans and sees all they do; and creating a safe environment that allows students to take responsibility and learn from each other's experiences*. In this context, group prayer in school is performed at specific periods in cooperation with the school/mosque with the participation of all personnel. The following is a three applications on the topic of collective worship in school:

- I. *Every day before the morning classes begin and after classes finish, all students and teachers come together as a group in the school area to pray.*
- II. *The obligatory prayers are performed together.*
- III. *The Islamic testimony of faith is introduced for entering Islam.*

Results and Evaluations

The philosophy of the Islamia Primary School is based on the idea of *forming a safe Islamic environment for children by setting out on the path to Islam's basic sources*. The basic model that school administrators adopt in religious education is *confessional approach*. This model carries out religion education in the framework of the Qur'an and the Sunnah, outside of other views and opinions. Religious education practices in school occur with the participation of the school administrator, the teachers, and the parents. In my observations of the classroom environment, students in great measure were seen to acquire the targets that had been identified. Apart from the religion education courses, this curriculum plays a complementary role in activities that are performed both at school and outside of school. In this regard, in-school and out-of-school religious activities complement each other. In particular, collective worship, which constitutes an important part of the UK religion education system, has been transformed into a form of prayer and worship that the whole school performs in accordance with Islamic principles. Practices like praying the Duhr, Asr, and Jumah Salat (the afternoon, mid-afternoon, and Friday group obligatory prayers, respectively) in school, performing the rite of entry to Islam, and finishing and beginning classes with prayer show that religion education occurs theoretically and practically, and that Muslims have the opportunity to express themselves within a Western culture.

الملخص الموسع

التعليم الديني الرسمي في المدارس الابتدائية وما قبل الابتدائية في إنجلترا: مدرسة (إسلاميا) الابتدائية نموذجاً على ذلك

Cemil Oruç

الملخص

يُعتبر المسلمون جماعة دينية والتي تشكل إلى يقدر بـ ٤,٨٪ بالمئة من تعداد السكان في المملكة المتحدة. وهناك أكثر من خمس مئة ألف طفل مسلم يحضرون عدداً من المدارس: منها المدارس الحكومية والتي تدرّس فيها المسيحية أيضاً بالإضافة إلى أديان مختلفة، أو المدارس الكنسية والتي تدعم عدداً من الطوائف المسيحية المختلفة وتدرّس المسيحية، أو واحدة من مئة وعشرين مدرسة من المدارس الإسلامية والتي يدرّس فيها الإسلام. في هذا البحث، سأقوم بدراسة موقع الممارسات الدينية التعليمية بأخذ إحدى المدارس الإسلامية كنموذج، والتي تتلقى الدعم الحكومي تحت النظام التعليمي في المملكة المتحدة، الذي دعم نشاطاتهم التعليمية في سنة ألفين واثنى عشر – ألفين وثلاثة عشر من العام الدراسي. وقد افتتحت هذه المدرسة التي هي موضوع بحثي في عام ألف وتسعمئة وثلاثة وثمانين كمدرسة ابتدائية وما قبل ابتدائية، وفي عام ألف وتسعمئة وثمانية وتسعين بدأت في الاستفادة من الدعم الحكومي التي تستفيد منه المدارس الكنسية أيضاً. تعتبر هذه المدرسة مدرسة متفوقة من خلال قوتها التمثيلية للمسلمين في تأمين الاستمرارية الدينية في مجتمع مسيحي وعلماني ومن خلال توفير بيئة إسلامية. هذه المدرسة والتي توافق المعيار الأكاديمي للنجاح، تزود الطلاب من سن مبكرة به التعليم في نطاق الأبحاث الإسلامية الرئيسية تحت ثلاثة أقسام رئيسية: الدراسات الإسلامية (العقيدة، الأخلاق، الأنبياء، التفسير القرآني، والحديث) اللغة العربية، والفن الإسلامي والموسيقى. ومن خلال هذا السياق، يحظى الطلاب المسلمون من الأعراق والثقافات المختلفة ببيئة تعليمية، حيث يستطيعون تعلم دينهم والمكونات المشتركة للإسلام. تتبنى هذه المدرسة نظاماً دينياً تعليمياً حول عدم الطائفية، وتدعم التعليم الديني من خلال النشاطات الاجتماعية والثقافية خارج المقرر التعليمي كما هو الحال في المدارس الكنسية.

الكلمات المفتاحية

الطفولة المبكرة • التعليم الديني للمدارس الابتدائية • المدارس الإسلامية • التعليم الديني في المملكة المتحدة
مدرسة إسلاميا الابتدائية

المقالة Örneği [التعليم الديني الرسمي في المدارس الابتدائية وما قبل الابتدائية في إنجلترا: مدرسة (إسلاميا) الابتدائية نموذجاً على ذلك] Oruç, C. (2017). İngiltere'de okul öncesi ve ilköğretim okullarında resmî din eğitimi: "Müslüman Okulu" için bir örnek. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 1, 55-87.

الرابط الإلكتروني لهذه المقالة: <http://dx.doi.org/10.12738/talim.2017.1.0002>

تطور التعليم الإسلامي في المملكة المتحدة

لقد كان للمسلمين مكانة مهمة في الحياة الاجتماعية والثقافية في إنجلترا منذ قرن تقريباً. ففي السنوات الأخيرة، افتتح المسلمون مؤسسات شاركت في التعليم والتدريب وفقاً لأصول إيمانهم الخاصة كجماعة دينية مستقلة، وكما هو الحال مع الجماعات الدينية والعرقية الأخرى. فإن فرصهم للحصول على تعليم مثالي كانت تتشكل من خلال تطوير مناهجهم الدراسية.

ومع هذا فإن أداء النشاطات التعليمية والتدريبية بهذه الطريقة في المملكة المتحدة لم يحدث بهذه السرعة أو السهولة. فمع حركة هجرتهم الأولى، شارك المسلمون في بعض المبادرات المتعلقة بالتعليم الديني مع قدوم حركة الهجرة الأولى، كما حاولوا تلبية احتياجاتهم المتعلقة بهذا الموضوع من خلال مؤسسات تعليمية دينية بديلة.

وعلى الرغم من أن التعليم الديني المؤتمن في المدارس ذات الطابع المسيحي يعطي المساحة لمنهاج يدرس أديناً أخرى متضمنة معلومات عامة عن تلك الأديان، بالإضافة إلى سماح الحكومة لمبادرات خاصة متعلقة بالتعليم الديني، فإن ذلك جعل المسلمين يبحثون عن تعليم بديل.

فمدارس المساجد والبرامج المدرسية، ومدارس دار العلوم التي تؤمن تعليماً تقليدياً، ومدارس نهاية الأسبوع برزت كمؤسسات تعليمية بديلة والتي يؤمن فيها المجتمع المسلم احتياجاته للتعليم الديني خارج النظام المدرسي. ومع أنه لم يُعلم بشكل دقيق، فإن عدد الطلبة الذين يحضرون تلك المؤسسات الشائعة جداً في بعض المناطق في المملكة المتحدة يقدر اليوم بحوالي ٠٠٠٠٠٠٢.

ولا شك في أن لدى المسلمين عدة أسباب دينية واجتماعية وتعليمية وشخصية تدفعهم للانتقال إلى هذه الأنماط من النشاطات التعليمية البديلة في مجتمع علماني ومسيحي.

وتقوم مدارس المسلمين—والتي يحضرها نسبة ٣٪ من الطلبة والتي تأسست من قبل المسلمين مزودة بفلسفة حياة إسلامية—بتطبيق منهاجها الخاصة فيما يتعلق بالتعليم الديني الإسلامي بالإضافة إلى التشريعات العامة مشابهة بذلك المدارس الكنسية في تطبيق تلك الدروس في المناهج الدراسية كغيرها من المدارس الأخرى.

واعتباراً من عام ٣١٠٢، قامت ٢١ مدرسة إسلامية بإكمال نشاطاتها التعليمية حول تلك الأنظمة من خلال الدعم الحكومي فيما يتعلق بتعليمها العام. وبالإضافة إلى المدارس المدعومة من قبل الحكومة، يوجد عدد من المدارس الإسلامية الخاصة المستقلة المدعومة والتمويل تماماً. ويقدر عدد تلك المدارس بحوالي ٠٢١ مدرسة.

التعليم الديني في المدارس الإسلامية

ومن بين المدارس التي أسسها المسلمون في المملكة المتحدة بمصادرهم الخاصة، تعد مدرسة إسلاميا الأولى تأسيساً والأكثر شهرة واعترافاً. مؤسس هذه المدرسة هو الفنان والكاتب المشهور كات ستيفنز (يوسف إسلام). فبعد أن أصبح مسلماً سنة ٧٧٩١، بدأ ستيفنز بعض الأعمال في مجال التعليم وكان صاحب المشروع لتأسيس مدرسة من خلال تمويله الخاص في لندن سنة ٣٨٩١ من أجل تعليم وتربية أطفاله. وقد برزت هذه المدرسة كنتيجة لجهده الخاص وتعتبر رائدة المدارس الإسلامية التي افتتحت بعد ذلك في المملكة المتحدة.

وتعتبر مدرسة إسلاميا المدرسة الابتدائية الأولى من نوعها كمدرسة إسلامية من جهة ومدرسة إسلامية تتلقى الدعم الحكومي كذلك. وبعد أن واجهت إجراءات تقديم طلب طويلة في أثناء وصول حزب العمال إلى السلطة، استطاعت المدرسة اكتساب مرتبة (مستلم الدعم الحكومي) واستلام الدعم الحكومي في سنة ٨٩٩١. والمدارس تحت هذه المرتبة—والتي ٥٨٪ من مصاريفها مدفوعة من قبل الحكومة—حرة لتطبيق منهاجها التعليمي الديني الخاص بالإضافة إلى تطبيق المنهج الدراسي الوطني.

ويُعد الهدف الرئيسي لهذه المدرسة هو تأمين بيئة مدرسية تعلّم كيف تكون ناجحاً أكاديمياً مصاحباً لنمط حياة إسلامي. وقد تُلقت هذه المدرسة، والتي نجحت في رسم مخطط ناجح مقارنة بالمدارس الأخرى في إنجلترا-نتائج إيجابية من التفتيش الذي حصل سنة ٩٠٠٢، وقيمت بأنها «جيدة» و«مناسبة»، ومع هذا فقد صرّح بأنها تحتاج إلى تطوير بعض النواحي أيضاً. وقد اعتُبر التفتيش الذي حصل سنة ٣١٠٢ أن هناك تطورات سُجّلت في مناح مختلفة مقارنة بالتفتيش السابق، وقيمت حالة المدرسة بأنها «جيدة» في المجلد و«ممتازة» في بعض النواحي أيضاً.

التطبيق العام للتربية الدينية

زيارات المساجد: في البرنامج الأسبوعي المنظم من قبل المدرسة، يُؤخذ الطلاب من فئة ٨-١١ سنة العمرية إلى المساجد في أيام الأربعاء، والطلاب من فئة ٤-٧ سنة العمرية إلى المساجد في أيام الجمعة، والطلبة جميعهم في أيام الثلاثاء لمدة نصف ساعة. كما تقام صلاة الجماعة في تلك الرحلات بالإضافة إلى بعض الحلقات الدراسية التعليمية التي تعقد وتدرس هناك.

الصلوات اليومية وصلاة الجماعة: تحت نطاق الصلوات الجماعية، تقام صلاة الجمعة وبعض الصلوات اليومية الأخرى في المدرسة على شكل مجموعة بمشاركة كل من الطلبة والأساتذة.

خلال الفصل الدراسي تقام صلاة الظهر بشكل منتظم في المدرسة بعد انتهاء الحصص الصباحية. ويشترك كل من الطلبة وأهاليهم أيضاً في صلاة الجمعة. بالإضافة إلى ذلك، فإن بعض فترات العطل تتحول إلى نشاطات دينية وثقافية من خلال مشاركة الطلاب والأهالي. على سبيل المثال: في الجمعة الأولى من شهر رمضان وأعياد الفطر والأضحى على التوالي، تقام صلاة الجمعة وعدد من النشاطات الدينية على هذا النمط ويحضر هذه البرامج تقريباً كل الطلاب والأهالي.

تنظيم التقويم المدرسي وفقاً للشعائر الإسلامية: يعتبر كل من عيد الأضحى والأيام العشرة الأخيرة من رمضان وعيد الفطر عطلاً ولأنّ عيد الأضحى يوافق قدوم موسم الحج، تعطل المدرسة لمدة أسبوعين. بالإضافة إلى ذلك، تستطيع المدرسة أخذ عطل في الأيام التي تعتبر مقدسة بالنسبة للإسلام.

وبعيداً عن العطل، يتم توزيع المنهاج للدروس الدينية التعليمية موافقاً للتسلسل الزمني للتاريخ الإسلامي. فمع بداية رمضان تُعطى دروس القرآن فقط لأن القرآن نزل أولاً في ذلك الشهر. أما في شهر شعبان فسيشرح موضوع تغيير القبلة (الجهة التي يستقبلها المسلمون بوجههم عند الصلاة). أما موضوع الإسراء والمعراج (حادثة الرحلة الليلية) وأخيراً موضوع الحج فيُشرحان في شهر رجب.

تعليم الأديان الأخرى: تعليم الأديان الأخرى يتم في المدرسة موافقاً لمصادر الدين الإسلامي. فالأديان التي لم تذكر في المصادر الإسلامية لا تدخل في المنهج الدراسي.

أساتذة الدروس الدينية التعليمية: في حين يقوم منسق التربية الدينية بإعطاء دروس في العقيدة، التي تعلّم المبادئ الأساسية للدين الإسلامي-يقوم أساتذة الصف عادة بإعطاء دروس دينية أخرى.

المنهج الديني التعليمي

يعتبر البرنامج التعليمي الديني للمدارس التي تطبق المنهج الدراسي الوطني مجاناً تماماً. ويتم تركيز الانتباه بشكل خاص على هذه النقطة عند تطبيق البرنامج وذلك لأن فلسفة الحياة العامة لهذه المدرسة هو «تأمين التعليم الأفضل في ظل بيئة وجو إسلامي تحت ضوء القرآن والسنة». وفي ذلك السياق يكرس ٠.٢٪ من المنهج الدراسي للدروس التعليمية الدينية. وهذا يتوازى مع خمس ساعات تعطى في المقرر الأسبوعي للمنهج الدراسي. في هذه المدرسة، تبدأ الدروس بمدة ساعة أبكر من المدارس الأخرى حتى يتم تطبيق المنهج الدراسي بشكل كامل.

عند النظر إلى المنهج الدراسي التعليمي، تتضمن المقررات تعليم اللغة العربية إلى المستوى الذي يمكن فيه قراءة وكتابة النص العربي من غير الوصول إلى مستوى متقدم لفهم أو المحادثة، وذلك باستخدام الدراسات الإسلامية في الغالب (التفسير، الفقه، السياسة، التاريخ، الأخلاق والحديث). وبعيداً عن هذا، يتم كذلك تطبيق دروس الموسيقى الإسلامية في مجال تعليمي منفصل.

يخصص لهذا المنهج التدريسي خمس ساعات أسبوعياً للطلبة الذين بدأوا المدرسة في سن الرابعة. كما تختلف مدة المقرر بحسب الصف الدراسي، ويتألف القسم الأغلّب من هذا المنهج من مقررات حول الدراسات الإسلامية. وتستمر مقررات الدراسات الإسلامية-التي تعطى بمقدار ثلاث ساعات في الأسبوع للسنتين الأوليين-لمدة أربع ساعات في الأسبوع في السنة الثالثة. كما أن كل الطلبة يتلقون بمعدل وسطي ساعة للغة العربية ونصف ساعة للموسيقى الدينية أسبوعياً كل سنة.

ويعد الهدف الرئيس للدروس العربية. والتي تبدأ من عمر الرابعة-هو القدرة بشكل كاف على قراءة وفهم بعض المفاهيم الأساسية للقرآن. ويستطيع المرء أن يقول أيضاً بأن الجهود هناك التي تبذل لتطوير قدرة الطلاب على الكتابة باللغة العربية هي جهود مكثفة كذلك. بعد تعلّم الأبجدية العربية، يعطى الطلاب وظائف لكتابة الأقسام التي تعلموها من القرآن، بالإضافة إلى ذلك يقوم الطلبة الذين تعلموا قسماً من القرآن بتعلم النص العربي مع اللغة الإنجليزية

في سياق هذا المنهج الدراسي، يعتبر الهدف هو أن يصبح الطالب الذي قد أنهى الصف الأخير مكتسباً لبعض الإنجازات الدينية الأساسية: كالحصول على معرفة حول المبادئ الأساسية للإيمان والقدرة على إظهار الأخلاق الإسلامية في حياته بشكل عملي وفهم حياة النبي من خلال مظاهرها العامة وحفظ وفهم معاني سور القرآن من سورة البلد وحتى سورة الناس وفهم وتعلم الأربعين النووية والمعرفة المرتبطة بالتطبيقات العملية للدين الإسلامي والقدرة على قراءة النص العربي.

الصلاة الجماعية

يعتبر نظام التعليم البريطاني الصلاة الجماعية جزءاً مهماً من الثقافة الدينية. وفي هذا الصدد فإن الصلاة الجماعية لا تطبق فقط كما هو الحال في بعض المدارس الحكومية والمدارس الكنسية، بل تطبق في نفس الوقت في المدارس الإسلامية. يعتبر هذا التطبيق ممارسة دينية وتُحدّد وتُعرّف من خلال إطار قانوني تحت مظلة المقررات التعليمية الدينية في كل من المدارس العامة والمدارس المفتوحة من قبل المؤسسات الدينية والمدارس الإسلامية.

من خلال الصلاة الجماعية في المدرسة يُستهدف الحصول على بعض الإنجازات مثل: تأمين الفرصة للطلاب لفهم أنهم أفراد من أعراق ولغات وثقافات مختلفة وبذلك يتم إيجاد الروح المجتمعية عند الطلبة بتوعيتهم بأن الله دائماً مع البشر ومراقب لكل ما يفعلونه وإيجاد البيئة الآمنة التي تتيح للطلبة تحمل المسؤولية وتعلّم أحدهم من خبرة الآخر. في هذا السياق تقام الصلاة الجماعية في المدرسة في فترات مخصصة بالتعاون مع المسجد أو المدرسة ومشاركة كل العاملين.

فيما يلي نموذج لتطبيق ما يتعلق بموضوع الصلاة الجماعية لمدة ثلاثة أشهر في المدرسة:

- ١- كل يوم قبل بدء الدروس الصباحية وبعد انتهاء الدروس، يجتمع كل من الطلبة والأساتذة في ساحة المدرسة كمجموعة للصلاة.
- ٢- تقام الصلوات الفرائض بشكل جماعي.
- ٣- يتم النطق بالشهادتين والتي تتلفظ عادة عند الدخول في الإسلام.

النتائج والتقييمات

تتركز فلسفة مدرسة إسلاميا الابتدائية على فكرة إنشاء بيئة إسلامية آمنة للأطفال من خلال وضعهم على الطريق للمصادر الإسلامية الرئيسية. كما أن النموذج الرئيسي الذي يتبناه مشرفوا المدرسة في التعليم الديني هو التربية الدينية بالإضافة إلى العقيدة. ويقوم هذا النموذج بتطبيق وتنفيذ التعليم الديني تحت إطار القرآن والسنة بدلاً من الآراء والأفكار الأخرى.

وتجري الأنشطة التعليمية الدينية في المدرسة بمشاركة مشرفي المدرسة والأساتذة والأهالي . وبحسب ملاحظتي لبيعة الصف، فإن الطلاب إلى حد كبير قد استطاعوا تحقيق الأهداف التي تم تحديدها .

بعيداً عن المقررات التعليمية الدينية، يقوم المنهاج الدراسي بدور مكمل في النشاطات التي تنفذ داخل وخارج المدرسة . وفي هذا الصدد فإن النشاطات المقامة داخل وخارج المدرسة يكمل بعضها بعضاً . خصوصاً الصلاة الجماعية-والتي تشكل جزءاً مهماً من نظام التعليم الديني في المملكة المتحدة-والتي تحولت إلى شكل من العبادة التي تقوم بها جميع المدارس وفقاً للتعاليم الإسلامية، كصلاة الظهر والعصر وصلاة الجمعة في المدرسة، وأداء النطق بالشهادتين وبدء وختم الدراسة بالصلاة، كل ذلك يظهر أن التعليم الديني يظهر بشكل نظري وعملي وأن المسلمين لديهم الفرصة على التعبير عن أنفسهم داخل الثقافة الغربية .

Kaynakça/References/المراجع

- Allen, R., & West, A. (2009). Religious schools in London: School admissions, religious composition and selectivity. *Oxford Review of Education*, 35(4), 471–494.
- Baumfield, V. (2010). Pedagogies of religious education for inter-communication and inter-cultural understanding: What are they? Do they work? In M. Grimmitt (Ed.), *Religious education and social and community cohesion* (pp. 180–196). Essex, UK: McCrimmon Publishing Co Ltd.
- Bell, R., Fowler, G., & Little, K. (1973). *Education in Great Britain and Ireland*. London, UK: Routledge & Kegan Paul.
- Buaras, E. A. (2012, 30 March). Muslim primary schools continue to excel. *The Muslim News*.
- Cox, E., & Cairns, J. M. (1989). *Reforming religious education*. London, UK: Kogan Page.
- Dein, S., & Littlewood, R. (2008). The psychology of prayer and the development of the development of the prayer experience questionnaire. *Mental Health, Religion & Culture*, 11(1), 39–52.
- Department for Education. (1994). *Circular 1/94: Religious education and collective worship*. London, UK: Author.
- Department for Education. (2013, December 25). *Types of schools: Faith schools*. Retrieved from <http://www.education.gov.uk/schools/leadership/typesofschools/b0066996/faith-schools/maintained>
- Dobbs, J., Green, H., & Zealey, L. (2006). *National statistics-focus on ethnicity and religion*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Education Reform Act. (1988). *Education reform act of 1988*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Ertürk, M. (2007). *Hadis çözümlemeleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gent, B. (2006). The educational experiences of British Muslims: Some life-story images. *Muslim Education Quarterly*, 23(3-4), 33–42.
- Gent, B. (2011). The world of the British Hifz class student: Observations, findings and implications for education and further research. *British Journal of Religious Education*, 33(1), 3–15.
- Hull, J. M. (1998). Religious education and Muslim in England: Developments and principles. *Muslim Education Quarterly*, 15(4), 10–23.
- Islamia Primary School. (2013, December 18). Retrieved from <http://islamiaprimary.org.uk/>
- Izutsu, T. (1964). *God and man in the Qur'an-Semantics of the Qur'anic weltanschauung*. Tokyo, Japan: Keio University.
- Jackson, R. (2004). *Rethinking religious education and plurality*. London, UK: Routledge Taylor Francis Group.
- Jackson, R. (2005). *Din eğitimi: Yorumlayıcı bir yaklaşım* (Ü. Ok & M. A. Özkan, Çev.). İstanbul: Dem Yayınları.

- Khair, B. M. (2000). Muslims and worship in schools in England. *Muslim Education Quarterly*, 17(4), 30–39.
- Labour Party. (1997). *The Labour Party Manifesto*. London, UK: Author.
- Labour Party. (2001). *The Labour Party Manifesto*. London, UK: Author.
- Mandaville, P. (2007). Islamic education in Britain: Approaches to religious knowledge in a pluralistic society. In R. W. Hefner & M. Q. Zaman (Eds.), *Schooling Islam-The culture and politics of modern Muslim education* (pp. 224–241). Oxfordshire, UK: Princeton University Press.
- Masood, E. (2006). *British Muslims*. London, UK: British Council.
- Merry, M. S. (2007). *Culture, identity and Islamic schooling: A philosophical approach*. Basingstoke, UK: Palgrave MacMillan.
- Miller, J., & McKenna, U. (2011). Religion and religious education: Comparing and contrasting pupils' and teachers' views in an English school. *British Journal of Religious Education*, 33(2), 173–187.
- Mogra, I. (2004). Mekâtib education in Britain: A review of trends and some suggestions for policy. *Muslim Education Quarterly*, 21(3-4), 19–27.
- Ofsted. (2013, February 28-March 1). *Islamia primary school-Inspection report*. London, UK: Author.
- Ofsted. (2009, November 4-5). *Islamia primary school-Inspection report* (By J. Earish). London, UK: Author.
- Open Society Institute. (2005). *Muslims in the UK: Policies for engaged citizens*. Hungary: Author.
- Osler, A. (2010). Patriotism, citizenship and multiculturalism: Political discourse and the curriculum. In M. Grimmitt (Ed.), *Religious education and social and community cohesion* (pp. 60–74). Essex, UK: McCrimmon Publishing Co Ltd.
- Pauly, R. J. (2004). *Islam in Europe-Integration or marginalization*. Hampshire, UK: Ashgate.
- Qualifications and Curriculum Authority. (2004). *Religious education: The non-statutory national framework*. London, UK: Author.
- Sarwar, G. (1989). *What can Muslims do?* London, UK: Muslim Education Trust.
- Schools Curriculum and Assessment Authority. (1994). *Model 1: Living faiths today*. London, UK: Author.
- Seddon, M. S. (2004). Muslim communities in Britain: A historiography. In H. Dilwar, N. Malik, & M. S. Seddon (Eds.), *British Muslims between assimilation and segregation historical, legal and social realities* (pp. 1–42). Leicester: The Islamic Foundation.
- Shah, S. (2012). Muslim schools in secular societies: Persistence or resistance! *British Journal of Religious Education*, 34(1), 51–65.
- Siddiqui, A. (2007). *Islam at universities in England-Meeting the needs and investing in the future* (Report submit to Bill Rammel, MP-Minister of State for Lifelong Learning, Further and Higher Education). Leicester.
- Thompson, P. (2007). Religious education from Spens to Swam. In M. Felderhof (Ed.), *Inspiring faith in schools* (pp. 63–74). Hampshire, UK: Ashgate Publishing.
- Tosun, C. (2005). *Din eğitimi bilimine giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Walford, G. (2010). Faith schools and community cohesion. In M. Grimmitt (Ed.), *Religious education and social and community cohesion* (pp. 80–96). Essex, UK: McCrimmon Publishing Co Ltd.
- Weller, P. (2001). *Religions in the UK*. Derby, UK: The Multi-Faith Centre at the University of Derby.